

Analyse rapportering over fraude in de controleverklaringen 2022

Oob's en niet-oob's

Koninklijke Nederlandse
Beroepsorganisatie
van Accountants

Mei 2024

Koninklijke Nederlandse
Beroepsorganisatie
van Accountants

Nederland rekt op zijn accountants.

De leden van de Koninklijke NBA vormen een brede, pluriforme beroepsgroep van ruim 22.000 professionals werkzaam in de openbare accountantspraktijk, bij de overheid, als intern accountant en in het management van organisaties. Integriteit, objectiviteit, deskundigheid en zorgvuldigheid, geheimhouding en professioneel gedrag zijn essentiële waarden voor iedere accountant. De Koninklijke NBA helpt accountants hun cruciale rol in de maatschappij te vervullen, nu en in de toekomst.

Dit document bevat bladwijzers, hyperlinks en navigatiebutton.

 Adobe Acrobat bladwijzers - toetsencombinatie 'Ctrl-b'

 Tekst is een intern document- of externe hyperlink

 Naar inhoudsopgave

 Vorige pagina

 Volgende pagina

Colofon

De publicatie is opgesteld door de afdeling Beroep & Maatschappij van de NBA. De analyse is uitgevoerd door: Angie Fernando, Lysian Martina, Geraldine de Melo, Wibren van der Molen, Jennifer Zweden, Mohamed Masri en Marianne van Kimmenade.

Deze analyse is zo zorgvuldig mogelijk samengesteld. De NBA is echter niet aansprakelijk voor eventuele onjuistheden.

© 2024 Koninklijke NBA

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevens bestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij door middel van druk, fotokopieën, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de NBA.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk	Pagina
Samenvatting uitkomsten	5
1. Inleiding	9
Aanleiding en doel	9
Populatie	10
Inhoud van de sectie ‘Controleaanpak frauderisico’s’	12
Frauderisico’s in de sectie ‘Controleaanpak frauderisico’s’	12
2. Analyse oob-verklaringen	14
De populatie	14
Constateringen– analyse van de controleverklaring	15
Inhoud van de sectie ‘Controleaanpak frauderisico’s’	15
Frauderisico – Management doorbreekt interne beheersmaatregelen	15
Frauderisico – Opbrengstverantwoording	17
Aanvullende frauderisico’s	19
Vergelijking 2022 versus 2021	20
Inzet forensische expertise	21
Niet-naleving wet- en regelgeving	23
Sectorinlas – woningcorporaties	24
3. Analyse niet-oob-verklaringen	26
De populatie	26
Constateringen – analyse van de controleverklaring	27
Inhoud van de sectie ‘Controleaanpak frauderisico’s’	27
Frauderisico – management doorbreekt interne beheersmaatregelen	27
Frauderisico – opbrengstverantwoording	28
Aanvullende frauderisico’s	31
Inzet forensische expertise	32
Niet-naleving wet- en regelgeving	34
Sectorinlas – controleverklaringen decentrale overheden	34
Frauderisico beïnvloeding van het management	34
Frauderisico opbrengstverantwoording	35
Aanvullende frauderisico’s	36
Overige bevindingen	37
Uitwerking fraude in bestuursverslagen	37
Sectorinlas – controleverklaringen rijksoverheid	40
Context verslaggeving en analyse ADR	40
Bevindingen vanuit de analyse van begrotingshoofdstukken (ministeries)	40
Bevindingen vanuit de analyse van agentschappen	41
4. Het bestuursverslag en verslag Raad van Commissarissen	42
Onderzoek elementen bestuursverslag / verslag van Raad van Commissarissen	42
Oob’s – Analyse bestuursverslag en verslag Raad van Commissarissen	42
Niet-oob’s – Analyse bestuursverslag	44
5. Samenvatting vanuit terugkoppeling met gebruikers	46

Samenvatting uitkomsten

Scope analyse secties 'Controleaanpak frauderisico's' 2022

De NBA heeft een analyse uitgevoerd van de rapportering in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' en/of de kernpunten in controleverklaringen over verslagjaar 2022. Hiervoor zijn controleverklaringen van 109 entiteiten geselecteerd en geanalyseerd. De uitkomsten van deze analyse geven tevens input voor de NBA evaluatie van Standaard 700 die in de loop van 2024 zal worden uitgevoerd.

De NBA heeft in voorgaande jaren ook de rapportage over fraude in de controleverklaringen geanalyseerd. 2021 was het eerste verslagjaar waarover de aangepaste Standaard 700.29B van toepassing was. In 2021 is dus voor het eerst gekeken naar de fraudesecties in de verklaringen van oob-entiteiten en enkele vrijwillige toepassingen voor niet oob's. De oob-populatie van 2021 bestond voornamelijk uit beurgenoteerde (AMX en AEX) entiteiten. Voor verslagjaar 2022 hebben wij breder gekeken door de populatie te verspreiden over diverse sectoren en door een groter aantal niet-oob entiteiten toe te voegen. Wij hebben bij de selectie onder andere gekeken welke (maatschappelijke) factoren impact zouden kunnen hebben op de frauderisicoanalyse van accountants en organisaties.

Op basis hiervan hebben we bij het maken van de selectie rekening gehouden met sectoren die:

- handelen met Rusland of Oekraïne (zoals olie & gas industrie, toeleveranciers);
- onderhevig zijn aan de hoge inflatie in 2022 vanwege hoge energie- of bouwkosten (zoals woningcorporaties, bouwbedrijven, de olie & gas industrie en toeleveranciers);
- onderhevig zijn aan de hoge inflatie in 2022 om andere redenen (zoals verzekeraars, advies- en financiële dienstverleners, horeca, modezaken, MKB-familiebedrijven, reisorganisaties, hotels);
- gevoelig zijn voor de impact van COVID-19 inclusief de terugbetaling van de overheidssteun (zoals in de zorg- en toerisme sector);
- gevoelig zijn in verband met de ME-too beweging (zoals Media & Entertainment).

In deze rapportage gaan we in op de uitkomsten van de 109 geselecteerde controleverklaringen aangaande oob's en niet oob's. In de oob-selectie zat ook een aantal woningcorporaties. Omdat deze entiteiten vergelijkbaar zijn qua controleaanpak en de daarbij te onderkennen frauderisico's hebben we een specifieke inlas opgenomen voor deze sector.

Naast de geselecteerde 109 controleverklaringen hebben we tevens een aantal fraudesecties in controleverklaringen van overheidsorganisaties geanalyseerd (Rijk en decentrale overheden). De uitkomsten van deze analyses hebben we als sectorinlas bij de niet-oob's in deze rapportage verwerkt. Ook hier geldt dat sprake is van entiteiten die vergelijkbaar zijn qua controleaanpak en te onderkennen frauderisico's.

Wij hebben de uitkomsten van deze analyse afgestemd met de AFM, Aedes, Autoriteit Woningcorporaties, de Vereniging van Toezichthouders in Woningcorporaties (VTW), VEB, VEUO. Ook hebben we de uitkomsten van

de ministeries en decentrale overheden teruggekoppeld met de Auditdienst Rijk en met accountants in de NBA sectorcommissie en NBA werkgroep decentrale overheden. Deze afstemming heeft geleid tot verduidelijking in de rapportage en tevens aandachtspunten die de betrokken stakeholders belangrijk vinden. In hoofdstuk 5 van deze rapportage gaan we kort in op de terugkoppeling met deze stakeholders. Ook nemen we de benoemde aandachtspunten mee in de evaluatie van Standaard 700.

Onze analyse van de controleverklaringen 2022 biedt bijzondere inzichten. Deze hebben we hieronder samengevat.

Variatie in de rapportering over de risico-Identificatie

Door onze inhoudelijke analyse van de secties 'Controleaanpak frauderisico's' hebben we inzicht verkregen in de wijze waarop de accountantsorganisaties frauderisico's identificeren. Het blijkt dat hier aanzienlijke verschillen zijn te onderkennen. Er zijn accountantsorganisaties die een breed scala aan risico's identificeren, terwijl anderen slechts enkele risico's benoemen. Soms is de tekst in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' met name gebaseerd op boiler plate templates.

Het wordt interessanter als het gaat om soortgelijke entiteiten uit soortgelijke sectoren. Een voorbeeld hiervan zijn woningcorporaties. Het aantal frauderisico's verschilt bij vergelijkbare woningcorporaties tussen de een en drie frauderisico's. Als we de bestuursverslagen van de verschillende woningcorporaties lezen dan zien we bijvoorbeeld ook dat de bestuurders bepaalde frauderisico's identificeren die de accountant niet heeft geïdentificeerd. Het gaat dan om frauderisico's die door andere accountants bij andere woningcorporaties wel worden geïdentificeerd. Deze verschillen zien we ook terug in andere sectoren, zoals decentrale overheden en entiteiten in het MKB.

Bevindingen leiden tot hogere mate van detail rapportering

Uit onze analyse blijkt dat zowel de grote als kleine accountantsorganisaties uitgebreider in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' gaan rapporteren als er iets aan de hand is. Dit biedt de gebruiker van de jaarrekening een beter inzicht in de risico's die zich hebben gemanifesteerd en hoe hiermee door de accountant is omgegaan.

Van Best in Class tot boiler-plate tekst

We zien verschillen in de mate van rapportering in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's'. Sommige zijn 'best in class' en gebruiken dit als een kans om meer transparantie te bieden. Je ziet dit terug aan het aantal risico's dat wordt uitgewerkt en de diepgang van de uitwerking in de controleverklaring. We stellen ook vast dat de rapportering in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' soms lijkt op een copy-paste opgave, die daardoor algemeen van aard is en niet veel transparantie oplevert. Er zijn situaties dat er amper verschillen te zien zijn in de controleverklaringen behorend bij één accountantsorganisatie en dat er onjuistheden worden genoemd in controleverklaringen om dat de teksten niet cliënt-specifiek zijn gemaakt. In dit geval schiet het rapporteren in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' zijn doel voorbij en lijkt het opnemen van de teksten op een verplichte actie zonder dat daarbij het belang van transparantie voor de gebruikers van de jaarrekening goed wordt onderkend. Vanuit de afstemming met stakeholders werd aandacht gevraagd voor meer klant-specifieke rapportering en met name actuele ontwikkelingen aangaande bepaalde casuïstiek daarin.

Weerlegging van frauderisico rondom opbrengstverantwoording:

Het veronderstelde frauderisico ziet toe op de opbrengstverantwoording (Standaard 240.27) en kan de accountant onder voorwaarden weerleggen. Het frauderisico ten aanzien van opbrengstverantwoording is in ca. 30% van de geselecteerde controleverklaringen (33 keer) niet onderkend. Dit gebeurt substantieel meer in de verklaringen van oob's (67% van de oob-populatie) dan in de verklaringen van de niet oob's (17% van de niet-oob populatie).

Het volgende beeld hebben wij aangetroffen uit de analyse 2022:

- Bij oob's is het frauderisico 20 keer niet onderkend (op een totaal van 30 verklaringen);
- Bij niet oob's is het risico 13 keer niet onderkend (op een totaal van 79 verklaringen);
- In 19 controleverklaringen (57%) is de reden van het weerleggen wel nader toegelicht.

Inzet forensische en andere sectorspecifieke expertise

De inzet van forensische expertise is vermeld in 19 controleverklaringen bij de oob's (63% van de oob-populatie) en in 17 oob verklaringen is toegelicht op welke onderdelen de forensische expertise is ingezet.

In 7 controleverklaringen bij de niet-oob's is de inzet van forensische expertise vermeld (9 % van de niet-oob populatie).

Specifieke sectoren

Als onderdeel van onze analyse hebben we specifieke aandacht besteed aan fraudesecties in de controleverklaringen van vergelijkbare entiteiten, waaronder woningcorporaties (inlas bij de oob's), decentrale overheden en ministeries en batenlastendiensten (inlas bij de niet-oob's).

Transparantie van bestuursverslagen

Voor 66% van de niet-oob jaarverslagen is er geen bestuursverslag gedeponereerd bij de Kamer van koophandel. Dit is wettelijk toegestaan, maar is het wenselijk? Vanuit de NBA hebben we hierover het volgende standpunt op onze website gepubliceerd:

De NBA vindt dat er actief gehandhaafd moet worden op tijdige deponering van jaarverslaggeving en dat de mogelijkheid om het bestuursverslag niet te deponeren bij het handelsregister moet komen te vervallen voor alle controleplichtige entiteiten.¹

Het ten kantore leggen van het bestuursverslag komt transparantie over de risico's die hierin zijn opgenomen niet ten goede. Bovendien is vanuit de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' in de controleverklaring meermaals verwezen naar teksten in het bestuursverslag. Als deze teksten niet toegankelijk zijn voor het brede maatschappelijke verkeer voegt een verwijzing hiernaar in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' in de controleverklaring weinig waarde toe. Het verdient aanbeveling dat de certificerende accountant hier acht op slaat en de cliënt aanmoedigt om het bestuursverslag bij de Kamer van Koophandel te deponeren.

In enkele bestuursverslagen lezen wij over voorvallen van vermoede fraudes die wij niet een op een kunnen aansluiten op de informatie in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' in de bijgevoegde controleverklaring. Dit is opmerkelijk in situaties waarin zich (vermoede) fraude heeft voorgedaan, waarover de entiteit zelf wel rapporteert, maar de accountant niet en waar de accountant in dat geval ook niet naar verwijst. Wij adviseren de accountants om hier meer alert op te zijn en in het geval van rapportering door de entiteit zelf daar in ieder geval in de controleverklaring op in te gaan of naar te verwijzen.

We hebben in één situatie vastgesteld dat een accountant vier jaar achter elkaar in de paragraaf overige informatie vermeldt dat de betrokken cliënt, die daartoe wettelijk verplicht is, geen bestuursverslag heeft opgesteld. In feite zou voortdurende overtreding van wet- en regelgeving (standaard 250) moeten leiden tot heroverweging van de cliëntrelatie. Het is niet duidelijk in hoeverre dit aan de orde is geweest en waarom dit er niet heeft toe geleid dat de betrokken cliënt voldoet aan de wettelijke plicht en een jaarverslag heeft opgesteld. De betrokken bestuurder

¹ Entiteit kan worden gelezen als onderneming of organisatie. Wanneer deze aan een aantal wettelijke voorwaarden daarvoor voldoet, is het verplicht een accountantscontrole te laten uitvoeren.

heeft ons na navraag laten weten zich bewust te zijn dat een economisch delict wordt gepleegd. Ook gaf de bestuurder aan voornemens te zijn voor het boekjaar 2023 wel een bestuursverslag op te stellen.

In een aantal verslagen van de Raad van Commissarissen is een directe copy-paste opgenomen van de notulen, waardoor er ook opmerkelijke informatie openbaar staat. Wij adviseren de betrokken accountants in het kader van de standaard 720 werkzaamheden gericht op de overige informatie de informatie in de bestuursverslagen kritisch door te nemen. Daarbij gaat het niet alleen om het lezen en beoordelen van de juistheid van de informatie in lijn met de informatie die bij de controle is opgedaan, maar ook op het onbedoeld delen van gevoelige bedrijfsinformatie.

1 Inleiding

Aanleiding en doel

In december 2021 is Standaard 700 herzien. Op grond van paragraaf 29B uit deze Standaard dienen accountants in controleverklaringen behorend bij een volledige set van financiële overzichten voor algemene doeleinden², voortaan een sectie 'Controleaanpak frauderisico's' op te nemen. Deze verplichting is gefaseerd ingevoerd:

- voor oob's: voor controleverklaringen bij financiële overzichten met een rapporteringsperiode die aanvangen op of na 15 december 2020;
- voor niet-oob's: voor controleverklaringen bij financiële overzichten met een rapporteringsperiode die aanvangen op of na 15 december 2021. Eerdere toepassing wordt aanbevolen.

De NBA heeft de afgelopen jaren jaarlijks het thema fraude in de controleverklaringen en bestuursverslagen van de beursfondsen geanalyseerd en hierover gerapporteerd.

Over verslagjaar 2021 hebben we in de analyse specifiek gekeken naar de toepassing van de gewijzigde standaard 700 in de controleverklaringen van beursfondsen en overige oob's, maar ook naar de risicoparagrafen in de bestuursverslagen. Ook voor een aantal niet-oob controles hebben we over verslagjaar 2021 deze analyse kunnen uitvoeren omdat in de controleverklaring vrijwillig werd gerapporteerd in een sectie 'Controleaanpak frauderisico's'. Naar aanleiding van deze analyses hebben wij rapportages uitgebracht³.

Over verslagjaar 2022 heeft de NBA voor een brede selectie aan controleverklaringen van oob's en niet-oob's de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' en de risicoparagrafen in de bestuursverslagen geanalyseerd. Hierbij hebben wij de bestuursverslagen die niet openbaar gedeponereerd waren opgevraagd bij de desbetreffende entiteiten en daarna in de analyse betrokken.

In deze rapportage presenteren wij de uitkomsten van onze analyse. In alle geselecteerde verklaringen – zowel oob's als niet-oob's - is gerapporteerd over fraude en frauderisico's. We hebben de detail bevindingen teruggekoppeld aan accountantsorganisaties waarvan er meer dan vijf controleverklaringen zijn opgenomen in de populatie. Tevens hebben wij deze rapportage voorgelegd aan een aantal gebruikers van de controleverklaringen, te weten de AFM, Aedes, Autoriteit Woningcorporaties en Vereniging van Toezichthouders in Woningcorporaties (VTW), Eumedion, VEB, VEUO, VNO-NCW. Met Eumedion en VNO NCW heeft geen afstemming plaatsgevonden. Vanuit de reacties met de andere gebruikers zijn aanpassingen in de rapportage gemaakt en is een samenvattende reactie toegevoegd achterin deze rapportage.

2 Hierna voor de leesbaarheid aangeduid met jaarrekening en waar dat van toepassing is jaarverslag of bestuursverslag.

3 Zie voor de uitkomsten van de analyse over verslagjaar 2020 en 2021:
[resultaten-pilot-en-survey-fraude-en-continuïteit---2021-11-29-v4.pdf](#) (nba.nl)
[2023017_nba_analyse-sectie-continuïteit-in-de-controleverklaringen.pdf](#)
[2022096_nba_opmaak-onderzoek-beursfondsen-mbt-fraudeparagraaf.pdf](#)
[2022099_nba_opmaak-rapport-onderzoek-frauderisicoparagraaf-niet-oob.pdf](#)

Het doel van de analyse van de secties 'Controleaanpak frauderisico's' in de controleverklaringen en de bestuursverslagen is om entiteiten en accountants te laten leren van ervaringen en best practices. De analyse levert ook inzichten en aandachtspunten die we meenemen in het kader van de evaluatie van Standaard 700, die ook voor 2024 op de rol staat. Vanuit de analyse van de secties 'Controleaanpak frauderisico's' krijgen we een bovendien een goed beeld van de frauderisico's die accountants onderkennen in bepaalde sectoren. De uitkomsten van deze analyse kunnen we ook weer meenemen in de uitwerking van de NBA handreiking frauderisicoanalyse (deze is onderhanden) en de mogelijk daaraan te koppelen sectorale voorbeelden.

Limitatie

De analyse focust zich met name op kwantitatieve elementen die zijn gerapporteerd in de controleverklaringen, zoals het aantal gerapporteerde frauderisico's, het aantal malen inzet van forensische expertise en het aantal malen dat frauderisico's zijn weerlegd. Met andere woorden, we hebben een objectieve analyse gedaan van de controleverklaringen en bestuursverslagen. Omdat we geen inzicht hebben in de onderliggende controledossiers kunnen we geen inhoudelijke uitspraken doen en/of geen oordeel vormen of bijvoorbeeld minder/meer frauderisico's onderkend hadden kunnen worden.

Populatie

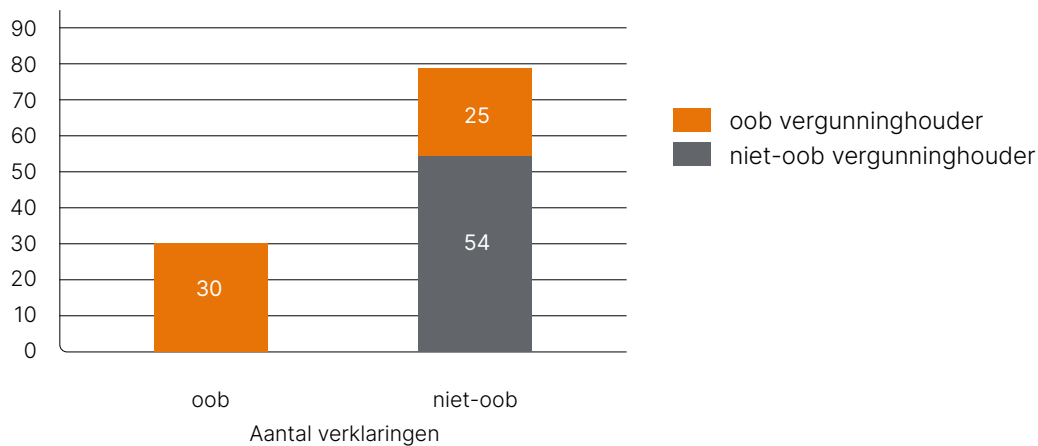
De analyse van de NBA richt zich op de secties 'Controleaanpak frauderisico's' in de controleverklaringen over verslagjaar 2022. De scope betreft 109 controleverklaringen, onderverdeeld in 30 oob's en 79 niet-oob's. In de selectie van sectoren heeft de NBA voor fraude gekeken (maatschappelijke) factoren die impact zouden kunnen hebben op de frauderisicoanalyse van organisaties. Bij het maken van de selectie hebben we derhalve rekening gehouden met sectoren die:

- handelen met Rusland of Oekraïne (zoals olie & gas industrie, toeleveranciers);
- onderhevig zijn aan de hoge inflatie in 2022 vanwege hoge energie- of bouwkosten (zoals woningcorporaties, bouwbedrijven, de olie & gas industrie en toeleveranciers);
- onderhevig zijn aan de hoge inflatie in 2022 om andere redenen (zoals verzekeraars, advies- en financiële dienstverleners, horeca, modezaken, MKB-familiebedrijven, reisorganisaties, hotels);
- gevoelig zijn voor de impact van COVID-19 inclusief de terugbetaling van de overheidssteun (zoals in de zorg- en toerisme sector);
- gevoelig zijn in verband met de ME-too beweging (zoals Media & Entertainment).

Als onderdeel van onze analyse hebben we specifieke aandacht besteed aan de fraudesecties in de controleverklaringen van entiteiten die vergelijkbaar zijn qua controleaanpak en frauderisico's. Dit betreft woningcorporaties (onderdeel van de oob-onderzoekpopulatie) en ministeries / baten en lastendiensten en decentrale overheden. Deze laatste sectorverklaringen zijn niet inbegrepen in de selectie van de 109 verklaringen en dus niet opgenomen in de overzichten in deze rapportages. De uitkomsten zijn als sector-inlas bij de niet-oob's opgenomen.

Wij hebben verderop in deze rapportage een 'Vergelijking 2022 versus 2021' opgenomen. De selecties en onderzoekpopulaties zijn niet heel goed vergelijkbaar doordat de rapportering over fraude over verslagjaar 2021 uitsluitend verplicht was voor de oob's en deze rapportering voor de niet-oob's vrijwillig mocht worden toegepast.

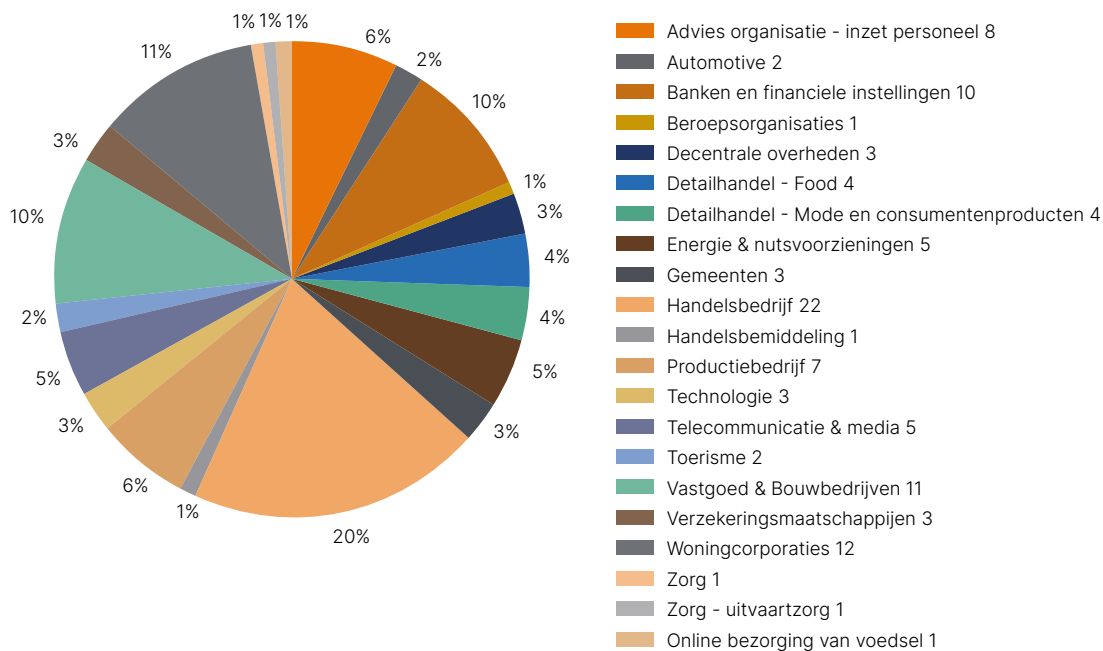
Hieronder geven we weer hoe de onderzoekpopulatie 2022 is opgebouwd qua oob en niet-oob en de vergelijking met 2021:

Figuur: Populatie verdeling niet-oob versus oob

Populatie	2022			2021		
	n	n	%	n	n	%
Oob vergunninghouder - AEX en AMX-beursfondsen controleverklaringen	6			39		
Oob vergunninghouder - overige oob controleverklaringen	24			38		
Subtotaal - oob controleverklaringen		30	28%		77	84%
Oob vergunninghouder - niet-oob controleverklaringen	25		53%	3		
Niet-oob vergunninghouder - niet-oob controleverklaringen	54			12		
Subtotaal - niet-oob controleverklaring		79	72%		15	16%
Totaal		109	100%		92	100%

Figuur: Populatie verdeling naar vergunninghouder⁴

Figuur: Populatie verdeling naar sector

⁴ Voor zowel de analyse over verslagjaar 2022 als de analyse over verslagjaar 2021 zijn de vermelde niet-oob controleverklaringen exclusief het aantal geanalyseerde Auditdienst Rijk controleverklaringen. Ook zijn de controleverklaringen van decentrale overheden niet inbegrepen in de tabellen 2022.

Inhoud van de sectie 'Controleaanpak frauderisico's'

Op basis van Standaard 700.29B dient de accountant in de controleverklaring in een aparte sectie 'Controleaanpak frauderisico's' aan te geven op welke wijze de accountant heeft ingespeeld op frauderisico's die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang. Dit betekent dat de frauderisico's die zijn onderkend in de uitvoering van de controle in de controleverklaring gerapporteerd moeten worden. Er kan verkort worden gerapporteerd over de frauderisico's als er geen significante aandacht is besteed aan het frauderisico.

Op basis van paragraaf A41B van Standaard 700, kan de accountant in overeenstemming met paragraaf 29B het volgende beschrijven:

- de frauderisico's die aandacht vereisten bij de controle;
- een verwijzing naar eventuele toelichtingen in de financiële overzichten;
- een kort overzicht van de uitgevoerde werkzaamheden;
- een indicatie van de uitkomsten van de werkzaamheden van de accountant;
- belangrijke waarnemingen met betrekking tot de aangelegenheid

Of een combinatie van deze elementen.

In alle 109 geanalyseerde controleverklaringen is conform de Standaard 700.29B een aparte sectie 'Controleaanpak frauderisico's' opgenomen. Ondanks dat dit niet verplicht is hebben accountantsorganisaties in 65 controleverklaringen in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' ook aandacht gegeven aan de naleving van wet- en regelgeving. De inhoud en de vorm van rapportering over de frauderisico's in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' verschilt per accountant en per accountantsorganisatie.

Frauderisico's in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's'

De accountant dient vanuit standaard 240 altijd twee frauderisico's te overwegen. Dit betreft:

- het frauderisico dat het management de interne beheersing doorbreekt - dit is een verplicht frauderisico;
- het frauderisico opbrengstverantwoording - dit is een te veronderstellen frauderisico dat onder bepaalde omstandigheden weerlegd mag worden.

Vanuit standaard 240 verwachten wij dat altijd over de hiervoor benoemde twee frauderisico's in de controleverklaringen gerapporteerd is (zie ook NBA Handreiking 1150)⁵. Daarnaast kan de accountant altijd aanvullende frauderisico's overwegen. Omdat frauderisico's in het algemeen altijd leiden tot significante aandacht van de accountant verwachten wij dat de accountant op basis van standaard 700.29B hierover rapporteert in de secties 'Controleaanpak frauderisico's' in de controleverklaringen (of voor oob's in de kernpunten van de controle).

Met betrekking tot het aantal frauderisico's hebben wij, vanuit de verwachting dat in alle controleverklaringen minimaal twee frauderisico's is gerapporteerd, het volgende geanalyseerd:

- a. Het totaal aantal fraude risico's in sectie 'controleaanpak frauderisico'.
- b. Is het risico 'Management doorbreekt interne beheersmaatregelen' onderkend (verplicht).
- c. Is het risico 'Opbrengstverantwoording' onderkend (verondersteld).
- d. Of naast de twee voorgaande frauderisico's aanvullende frauderisico's zijn onderkend, en zo ja welke?

Het aantal frauderisico's in de controleverklaringen varieert in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' van nul tot vijf. Wij hebben hieronder een overzicht opgenomen van het aantal gerapporteerde frauderisico's, met daarin onderscheid naar de oob's en de niet-oob's in de selectie.

⁵ [handreiking_1150_rapporteren_in_de_sectie_controleaanpak-frauderisicos_in_de_controleverklaring_def.pdf \(nba.nl\)](#)

Onze verwachting dat in alle controleverklaringen minimaal twee frauderisico's is gerapporteerd is niet uitgekomen. In 14% van de verklaringen is over minder dan twee frauderisico's gerapporteerd. Voor de oob's in de selectie is dit vaker het geval (30%) dan voor de niet-oob's in de selectie (8%).

Aantal frauderisico's gerapporteerd	2022 - oob's		2022 - niet oob's		2022 Totaal	
	n	%	n	%	n	%
0 frauderisico's	0	0%	0	0%	0	0%
1 frauderisico's	9	30%	6	8%	15	14%
2 frauderisico's	15	50%	42	53%	57	52%
3 frauderisico's	5	17%	26	33%	31	28%
4 frauderisico's	0	0%	3	4%	3	3%
5 frauderisico's	1	3%	2	3%	3	3%
Totaal	30	100%	79	100%	109	100%

Figuur: TOTAAL – aantal frauderisico's gerapporteerd

In vervolghoofdstukken van deze rapportage is de analyse toegelicht vanuit twee separate categorieën: oob's en niet-oob's.

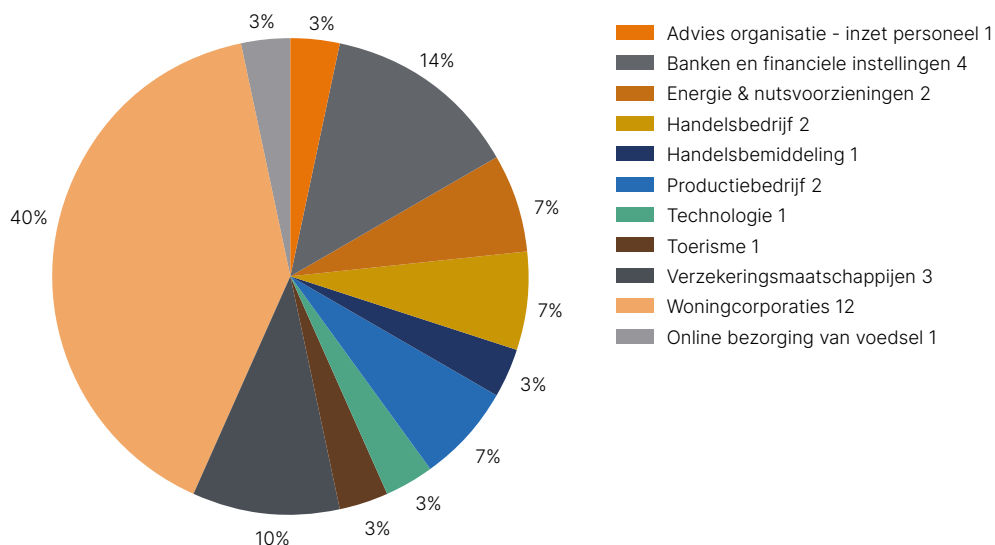
2. Analyse oob-verklaringen

De populatie

Voor de analyse 2022 is de brondocumentatie van in totaal 30 entiteiten geanalyseerd⁶. De brondocumentatie betreft de controleverklaring, het jaarverslag / bestuursverslag en verslag van de Raad van Commissarissen (RvC) / Raad van Toezicht (RvT). Voor alle selecties (100%) zijn zowel de controleverklaring als jaarverslag / bestuursverslag en verslag RvC/ RvT openbaar beschikbaar.

AEX / AMX beursfonds versus overige oob's	2022		2021	
	n	%	n	%
AEX / AMX beursfonds	6	20%	39	51%
Bank en financiële instellingen	3	10%	7	9%
Euronext beursfonds	6	20%	3	4%
Netwerkbeheerder	0	0%	4	5%
Pensioen- en verzekeringsmaatschappij	3	10%	12	16%
Woningcorporatie	12	40%	12	16%
Totaal	30	100%	77	100%

Figuur: oob - Populatie verdeling AEX / AMX beursfonds versus overige oob's

Figuur: oob - Populatie verdeling naar sector

⁶ De selectie bevat een 12-tal controleverklaringen vanuit de woningcorporatiesector, dit is relatief veel en vertroebelt de analyse wellicht. Derhalve is een separate paragraaf 'Sectorinlas woningcorporaties' opgenomen in deze rapportage.

Constateringen - analyse van de controleverklaring

Inhoud van de sectie 'Controleaanpak frauderisico's'

In alle 30 geanalyseerde controleverklaringen is conform de Standaard 700.29B een aparte sectie 'Controleaanpak frauderisico's' opgenomen. Ook is in alle 30 controleverklaringen in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' aandacht gegeven aan de naleving van wet- en regelgeving.

Frauderisico – Management doorbreekt interne beheersmaatregelen

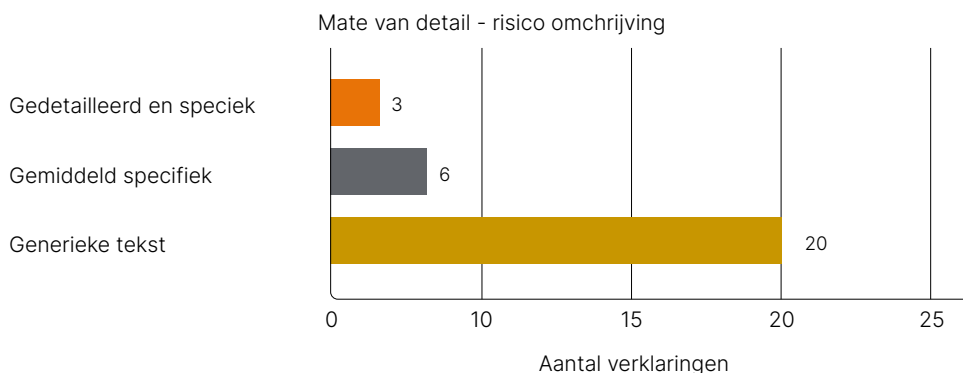
In 29 van de 30 verklaringen is het verplichte frauderisico 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen' gerapporteerd door de accountant, in één verklaring is dit niet opgenomen. Het ontbreken van dit frauderisico is besproken met de desbetreffende accountantsorganisatie en bleek per abuis te zijn gebeurd.

Frauderisico's 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen' onderkend?	2022	
	n	%
wel onderkend	29	97%
niet onderkend	1	3%
Totaal	30	100%

Figuur: oob – frauderisico 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen'

We verwijzen naar de alinea 'Vergelijking 2022 versus 2021' voor een toelichting op de resultaten van de huidige analyse versus de analyse uitgevoerd door de NBA over verslagjaar 2021.

Het valt op dat in twee controleverklaringen wel de werkzaamheden en de conclusie omtrent het verplichte frauderisico is toegelicht, maar dat de risico-omschrijving ontbreekt. De mate van detail van de beschrijving van het verplichte frauderisico 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen' varieert. Hieronder hebben wij onze observaties daarover weergegeven:

Figuur: oob – frauderisico 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen' - mate van detail risico omschrijving

De systeemgerichte werkzaamheden zijn:

- in vier verklaringen niet toegelicht;
- in 20 verklaringen generiek toegelicht;
- twee keer gemiddeld specifiek toegelicht en;
- drie keer gedetailleerd en specifiek toegelicht.

De gegevensgerichte werkzaamheden zijn:

- in 11 verklaringen generiek toegelicht;
- 11 keer gemiddeld specifiek toegelicht en;
- zeven keer gedetailleerd en specifiek toegelicht.

Uit onze analyse blijkt dat als er iets aan de hand is, zowel grote als kleine accountantsorganisaties uitgebreider gaan rapporteren. Dit biedt de gebruiker van de jaarrekening een beter inzicht in de risico's die zich hebben gemanifesteerd en hoe hiermee door de accountant is omgegaan.

Voorbeeld: frauderisico 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen'- risico omschrijving

- Zoals in al onze controles houden wij rekening met het risico dat het management interne beheersmaatregelen kan doorbreken. Vanwege dit risico hebben wij onder meer schattingen beoordeeld op tendenties die mogelijk een risico vormen op een afwijking van materieel belang, met name gericht op belangrijke gebieden die oordeelsvorming vereisen en significante schattingsposten, zoals toegelicht in de toelichting op de jaarrekening van onder xxx en de toelichtingen per balanspost. Ook hebben wij data analyse gebruikt om journaalposten met een verhoogd risico te signaleren en te toetsen en de zakelijke beweegredenen (of het ontbreken daarvan) beoordeeld van bijzondere transacties, waaronder die met verbonden partijen.

Voorbeeld: frauderisico 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen' - gegevensgerichte werkzaamheden

- We performed a data analysis of high-risk journal entries that are indicative of management override of control and evaluated key estimates and judgements for bias by the Company's management, including retrospective reviews of prior years' estimates with respect to the valuation of operating lease assets, the revenue recognition of xxx and the impact of the expected merger with xxx. Where we identified instances of unexpected journal entries or other risks through our data analytics, we performed additional audit procedures to address each identified risk, including testing of transactions back to source information.

De accountant dient volgens Standaard 700.29B te beschrijven op welke wijze is ingespeeld op risico's die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude. Bij oob's kan deze beschrijving, op basis van Standaard 701, worden geïntegreerd in de 'Kernpunten van de controle'.

We hebben geanalyseerd in welke paragraaf – de sectie controleaanpak frauderisico's en/of de kernpunten - in de controleverklaring het (verdiepende) frauderisico is uitgewerkt. Dit heeft geleid tot de constatering dat de accountantsorganisaties hier verschillend mee omgaan, waarbij wij geen duidelijke lijn onderkennen en kunnen we derhalve hier geen uitspraken over doen.

Uitwerking frauderisico's 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen'	2022	
	n	%
Alleen in fraudeparagraaf	12	40%
Alleen in sectie kernpunten van de audit	0	0%
In zowel fraudeparagraaf als sectie kernpunten van de audit	17	57%
N.v.t. - risico is niet onderkend	1	3%
Totaal	30	100%

Figuur: oob - kernpunten tbv frauderisico 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen'

Voorbeeld: frauderisico 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen' - verwijzing naar de kernpunten t.b.v. de uitwerking

- Zoals beschreven in onze kernpunten xxx, xxx en xxx hebben wij vanwege het risico dat management interne beheersmaatregelen kan doorbreken, onder meer oordeelsvorming en schattingen beoordeeld op tendenties die mogelijk een risico vormen op een afwijking van materieel belang.
- Impairment testing of intangible and tangible fixed assets, is a significant area to our audit as the determination whether these assets are not carried more than their recoverable amounts is subject to significant management judgement. Reference is made to the section "Our key audit matters".
- With regard to management's accounting estimates, we evaluated key estimates and judgements for bias, including retrospective reviews of prior year's estimates. We performed substantive audit procedures for the estimated, as amongst other applied for the valuation of accounts receivable and accrued income balances. We refer to the key audit matter for the work performed in this area.

Frauderisico – Opbrengstverantwoording

Op basis van Standaard 240.27 moet de accountant bij het maken van de risico-inschatting ervan uitgaan dat er frauderisico's zijn in de opbrengstverantwoording en dan inschatten bij welke soorten opbrengsten, opbrengsttransacties en beweringen deze frauderisico's tot een risico op een materiële afwijking (kwalitatief en/of kwantitatief) zouden kunnen leiden. Uiteraard kan de uitkomst van de analyse van de opbrengstenstromen en de risico-inschatting zijn dat dergelijke risico's niet tot een materiële afwijking zouden kunnen leiden. Uitdrukkelijk stelt Standaard 240 dat, als het veronderstelde frauderisico is weerlegd, de redenen voor die conclusie in de controle-documentatie moeten worden opgenomen.

Als de accountant het veronderstelde frauderisico 'opbrengstverantwoording' voor bepaalde opbrengststromen - met reden omkleed - weerlegt, besteedt de accountant geen significante aandacht aan dit frauderisico. Wij verwachten dat de uitzonderingsbepaling dat het frauderisico 'opbrengstverantwoording' niet is onderkend, slechts beperkt van toepassing zal zijn en in dat geval verwachten wij een verkorte rapportering in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's'. Voor de oob's geldt een ander beeld, zoals hieronder is weergegeven:

Frauderisico's 'opbrengstverantwoording' onderkend?	2022	
	n	%
Wel onderkend	10	33%
Niet onderkend	20	67%
Totaal	30	100%

Figuur: oob – frauderisico 'opbrengstverantwoording'

In 10 van de 30 controleverklaringen is over het veronderstelde frauderisico 'opbrengstverantwoording' gerapporteerd in de sectie 'controleaanpak frauderisico's'.

In de overige 20 controleverklaringen ontbreekt het veronderstelde frauderisico 'opbrengstverantwoording':

- In 11 controleverklaringen is het frauderisico weerlegd met toelichting omtrent het weerleggen;
- in 9 controleverklaringen komt het frauderisico niet voor en gaan wij ervan uit dat het in algemene zin weerlegd is. In deze controleverklaringen is het ontbreken van het frauderisico niet nader toegelicht.

We verwijzen naar de alinea 'Vergelijking 2022 versus 2021' voor een toelichting op de resultaten huidige analyse versus de analyse uitgevoerd door de NBA over verslagjaar 2021.

Voorbeeld: frauderisico 'opbrengstverantwoording'- risico omschrijving

- Given the listed status of xxx, its objective is to meet certain market and shareholder expectations, management bonuses and financial targets for management and based on a presumption that there are risks of fraud in revenue recognition, revenue recognition was subject to the risk of a material misstatement due to fraud.
Above matters could lead to pressure on management to overstate revenue by recognizing fictitious revenue transactions, affecting the assertion existence/occurrence.
- The Company has sales promotion-related agreements with distributors and retailers whereby discounts and rebates are provided according to the quantity of goods sold and promotional and marketing activities performed by distributors and retailers. The estimation of the sales related accruals involve subjective management assumptions based on a combination of historical patterns and future expectations regarding which promotional targets are expected to be met by distributors and retailers. We identified a fraud risk related to the estimation of the sales related accruals through inappropriate estimations.
- When identifying and assessing the risks of material misstatements due to fraud, risk of fraud in revenue recognition is a presumed significant risk (in accordance with the accounting standards ISA 240). A bonus scheme is in place for the board of directors as well as for regional management, which is partly based on quantitative targets such as EBIT and revenue. The risk of fraud in revenue recognition relates to the incentive for management to recognize revenue in a manner to realize their goals. Therefore, we concluded that the risk of fraud in revenue recognition relates to the assertions existence and occurrence.

Onderstaand overzicht geeft een aantal voorbeelden van toelichtingen die door de accountant zijn opgenomen in de controleverklaring ten aanzien van het weerleggen van het frauderisico opbrengstverantwoording. Hierbij maken we de kanttekening dat het frauderisico opbrengstverantwoording altijd is verondersteld. Vanuit onze optiek is het weerleggen van dit frauderisico ongewenst, en indien het wel wordt weerlegd vereist dit een duidelijke toelichting in de controleverklaring vanuit de accountant.

Voorbeeld: weerleggen van frauderisico 'opbrengstverantwoording'

- Wij hebben dit risico ingeschat als laag en daardoor hebben wij geen materieel frauderisico onderkend in de opbrengstverantwoording.
Geldt dat de opbrengsten vast zijn, deze individueel niet materieel zijn en dat er geen sprake is van het maken van belangrijke schattingen bij het bepalen van de opbrengsten.
De organisatie heeft in haar IT-systemen diverse interne beheersmaatregelen ingeregeld rondom de juistheid en afgrenzing van opbrengsten om het risico op fictieve opbrengsten te mitigeren. Hierbij wordt afgedwongen, dat de verschillende processtappen en de vereiste controles in de juiste functiescheiding worden uitgevoerd. Het systeem berekent de juiste afgrenzing van de opbrengsten.
Daarnaast heeft xxx een separate eerstelijnsafdeling, die de werking van de interne beheersmaatregelen controleert. Wij hebben de opzet, het bestaan en de werking van de interne beheersmaatregelen (in de IT-systemen) vastgesteld door middel van het controleren van de IT General Controls en specifieke additionele werkzaamheden om dit risico te mitigeren.
- The presumed significant risk on revenue recognition has been rebutted. The revenues of xxx are diversified in nature across the locations in which the group operates, and average revenues per transaction are relatively low.
- Based on these procedures we concluded the fraud risk as irrelevant, because the accounting of revenue is predominantly based on automatically generated accruals based on static data taken from source

systems and therefore contain routine transactions not subject to management judgement. As a consequence, we did not identify an incentive nor pressure for the Management Board Banking members to achieve certain results or specific finance income targets and there appears to be limited perceived opportunity to commit a material fraud in this area.

Voorts is in de secties 'Controleaanpak frauderisico's' ingegaan op de werkzaamheden:

De systeemgerichte werkzaamheden zijn:

- in één controleverklaring niet toegelicht;
- in twee controleverklaringen generiek toegelicht;
- drie keer gemiddeld specifiek toegelicht en
- vier keer gedetailleerd en specifiek toegelicht.

De gegevensgerichte werkzaamheden zijn:

- in vier controleverklaringen generiek toegelicht;
- twee keer gemiddeld specifiek toegelicht en
- vijf keer gedetailleerd en specifiek toegelicht.

Bij oob's kan de wijze waarop is ingespeeld op risico's die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude zowel in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' als in de 'Kernpunten van de controle' worden geïntegreerd. We hebben geanalyseerd in welke paragraaf in de controleverklaring het (verdiepende) frauderisico is uitgewerkt. Dit heeft geleid tot de constatering dat de accountantsorganisaties hier verschillend mee omgaan, waarbij wij geen duidelijke lijn onderkennen en kunnen we derhalve hier geen uitspraken over doen.

Uitwerking frauderisico's 'opbrengstverantwoording'	2022	
	n	%
Alleen in fraudeparagraaf	4	13%
Alleen in sectie kernpunten van de audit	5	17%
In zowel fraudeparagraaf als sectie kernpunten van de audit	1	3%
N.v.t. - risico is weerlegd	20	67%
Totaal	30	100%

Figuur: oob - kernpunten t.b.v. frauderisico 'opbrengstverantwoording'

Voorbeeld: frauderisico 'opbrengstverantwoording' - verwijzing naar de kernpunten t.b.v. de uitwerking

- In addition to the audit procedures and observations mentioned at the key audit matter 'Revenue recognition' we performed the following procedures on the risk of overstating revenue by recognizing fictitious revenue transactions, affecting the assertion existence/occurrence.

Aanvullende frauderisico's

De accountant kan vanuit Standaard 240 naast het verplichte en het veronderstelde frauderisico daarnaast aanvullende frauderisico's onderkennen. Omdat aanvullende onderkende frauderisico's in het algemeen altijd leiden tot significante aandacht is het onze verwachting dat de aanvullende frauderisico's altijd leiden tot rapportering in de secties 'Controleaanpak frauderisico's' in de controleverklaring en / of tot rapportering in de vorm van kernpunten van de controle. Hieronder laten we zien hoeveel aanvullende frauderisico's zijn gerapporteerd in de controleverklaringen van de oob's:

Aantal aanvullende frauderisico's	2022	
	n	%
0 aanvullende frauderisico's	16	53%
1 aanvullende frauderisico's	11	37%
2 aanvullende frauderisico's	2	7%
3 aanvullende frauderisico's	1	3%
Totaal	30	100%

Figuur: oob – aantal aanvullende frauderisico's

Voorbeeld: andere klant specifieke frauderisico's

- Waardering van de technische voorziening te betalen schaden
- Ongeautoriseerde handelingen in de IT-systemen
- Het risico van het onttrekken van middelen aan de organisatie via kickbacks betaald aan medewerkers
- Recognition of rebated and similar agreements from suppliers

Vergelijking 2022 versus 2021

We hebben de resultaten van de analyse verslagjaar 2022 vergeleken met de resultaten analyse verslagjaar 2021. De selecties en onderzoekspopulaties zijn in totaliteit niet heel goed vergelijkbaar doordat de rapportering over fraude over verslagjaar 2021 uitsluitend verplicht was voor de oob's en voor de niet-oob's vrijwillig mocht worden toegepast. Daarom hebben wij hieronder de vergelijking uitgewerkt voor de AEX / AMX fondsen en de overige oob's. Bij de sectorinlas woningcorporaties hebben we deze vergelijking ook voor deze sector gemaakt.

Vergelijking AEX- en AMX-fondsen

AEX / AMX: Aantal controleverklaringen waarin	2022						2021					
	Ja		nee		totaal		Ja		nee		totaal	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Het frauderisico dat het management de interne beheersmaatregelen doorbreekt is behandeld	6	100%	0	0%	6	100%	39	100%	0	0%	39	100%
Het frauderisico ten aanzien van de opbrengstverantwoording is behandeld	4	67%	2	33%	6	100%	28	72%	11	28%	39	100%
Andere frauderisico's zijn behandeld	0	0%	6	100%	6	100%	20	51%	19	49%	39	100%

Figuur: oob – AMX / AEX 2022 versus 2021

AMX / AEX beursfondsen 2022 versus 2021:

- In lijn met vorig jaar is in alle controleverklaringen het frauderisico 'management doorbreekt de interne beheersmaatregelen' gerapporteerd;
- Percentueel gezien ligt het aantal controleverklaringen waarin het frauderisico 'opbrengstverantwoording' niet is gerapporteerd in lijn met voorgaand jaar, namelijk 33% in 2022 versus 28% in 2021;
- Opmerkelijk is dat de 6 verklaringen van 2022 geen van allen andere frauderisico's behandelen; in 2021 is in 51% van de controleverklaringen wel minimaal één aanvullend frauderisico gerapporteerd door de accountant.

Vergelijking overige oob's

Overige oob's: Aantal controleverklaringen waarin	2022						2021					
	Ja		nee		totaal		Ja		nee		totaal	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Het frauderisico dat het management de interne beheersmaatregelen doorbreekt is behandeld	23	96%	1	4%	24	100%	37	97%	1	3%	38	100%
Het frauderisico ten aanzien van de opbrengstverantwoording is behandeld	6	25%	18	75%	24	100%	5	13%	33	87%	38	100%
Andere frauderisico's zijn behandeld	14	58%	10	42%	24	100%	27	71%	11	29%	38	100%

Figuur: oob – overige oob's 2022 versus 2021

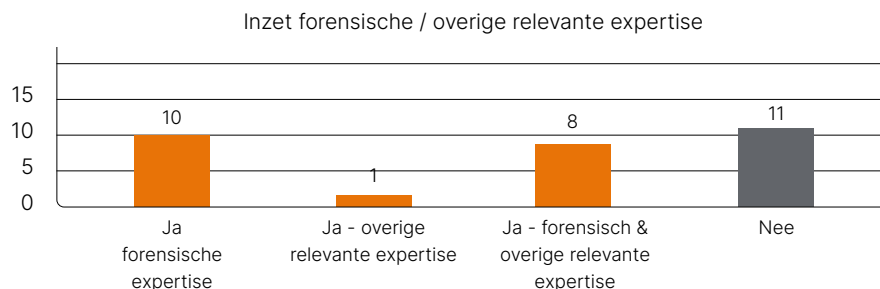
Overige oob's 2022 versus 2021:

- Zowel in 2022 als in 2021 is in één controleverklaring (respectievelijk 4% en 3%) het frauderisico 'management doorbreekt de interne beheersmaatregelen' niet gerapporteerd;
- Het aantal controleverklaringen waarin het frauderisico 'opbrengstverantwoording' is gerapporteerd laat een lichte percentuele stijging zien; 25% in 2022 versus 13% in 2021;
- Net als bij de AMX/AEX beursfondsen zien we ook bij de overige oob's dat er percentueel gezien in minder controleverklaringen aanvullende frauderisico's zijn gerapporteerd door de accountant, 58% in 2022 versus 71% in 2021.

Inzet forensische expertise

In 19 van de 30 controleverklaringen 2022 is de inzet van forensisch / overige relevante experts in relatie tot fraude toegelicht. Dit is in 63% van de controleverklaringen 2022. In 2021 betrof dit 24 van de 38 verklaringen, hetgeen eveneens uitkwam op 63% van de controleverklaringen 2021).

In 17 van deze 19 controleverklaringen over 2022 heeft de accountant aangegeven bij welk onderdeel de expertise is ingezet. Zie hieronder de verdeling:

Figuur: oob – inzet forensische expertise

Voorbeeld: rapportering inzet forensische expertise

- Wij hebben zorggedragen dat het opdrachtteam over de juiste kennis en vaardigheden beschikt die nodig zijn voor de controle. Wij hebben in het opdrachtteam specialisten opgenomen op het gebied van IT audit en forensische accountancy.
- Als onderdeel van ons proces voor het identificeren van frauderisico's, hebben wij frauderisicofactoren overwogen met betrekking tot frauduleuze financiële verslaggeving, oneigenlijke toe-eigening van activa en omkoping en corruptie in nauwe samenwerking met onze forensische specialisten. Wij hebben geëvalueerd of deze factoren een indicatie vormden voor de aanwezigheid van het risico op afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude.

Verwijzingen naar financiële overzichten vanuit de controleverklaring

Verder hebben we geanalyseerd of er, in overeenstemming met Standaard 700.29B, vanuit de fraude paragraaf is gerefereerd naar het bestuursverslag / jaarverslag en/of naar specifieke toelichtingen in de jaarrekening. In 29 van de 30 controleverklaringen hebben accountants verwijzingen opgenomen naar (fraude)rapportering door de cliënt zelf. Dit betekent dat de entiteit ook zelf verantwoordelijkheid neemt om over fraude te rapporteren. De inhoudelijke beoordeling van de bestuursverslagen hebben wij opgenomen in hoofdstuk 4 van deze rapportage.

Kijkend naar de percentages hebben wij geconstateerd dat de accountant in vergelijking met de NBA analyse over verslagjaar 2021 vaker een verwijzing maakt naar financiële overzichten vanuit de controleverklaring. Voor 2021 hebben wij geconstateerd dat de accountant in 79% van de verklaringen wel een verwijzing maakt en in 21% van de verklaringen geen verwijzing maakt. Vanuit de huidige analyse over 2022 constateren wij dat de accountant in 97% van de verklaringen wel een verwijzing maakt, en slechts in 3% van de verklaringen geen referentie naar financiële overzichten opneemt.

Verwijzing vanuit controleverklaring naar financiële overzichten	2022		2021	
	n	%	n	%
Naar bestuursverslag en/of jaarverslag	15	50%	14	18%
Naar toelichtingen in jaarrekening	5	17%	40	52%
Naar bestuursverslag en/of jaarverslag & toelichtingen in jaarrekening	9	30%	7	9%
Geen verwijzing	1	3%	16	21%
Totaal	30	100%	77	100%

Figuur: oob – verwijzing naar financiële overzichten

Voorbeeld: verwijzing vanuit de controleverklaring naar financiële overzichten

- In chapter Risk Management of the annual report, the management board describes its procedures in respect of the risk of fraud and non-compliance with laws and regulations
- During our audit we obtained an understanding of the entity and its environment and the components of the system of internal control, including the risk assessment process and management's process for responding tot the risks of fraud and monitoring the system of internal control and how the Board exercises oversight, as well as the outcomes. We refer to the risk management section of the annual report for management's fraud risk assessment.
- We refer to section xxx of the Report from the board of directors for management's fraud risk assessment and section 'Other topics' of the Report from the supervisory board in which the supervisory board reflects on this fraud risk assessment.

Indicatie uitkomsten van de controlewerkzaamheden

In alle geanalyseerde controleverklaringen voor de oob's rapporteren de accountants een goedkeurend oordeel en in de 'fraudesecties' in deze verklaringen zijn geen (detail)waarnemingen en observaties gerapporteerd. In 19 van de 30 controleverklaringen rapporteert de accountant wel via één algehele conclusie over het al dan niet aanwezig zijn van een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude in de jaarrekening. In de overige 11 controleverklaringen is de conclusie per frauderisico gerapporteerd.

Voorbeeld: indicatie uitkomsten van de controlewerkzaamheden

- Middels specifieke werkzaamheden op deze onderdelen – mede zoals hierna en in de kernpunten beschreven - hebben wij geen indicaties op het doorbreken van de interne beheersing en hieruit volgende materiële fraude geconstateerd.
- De hiervoor vermelde werkzaamheden zijn uitgevoerd in het kader van de controle van de jaarrekening. Ze zijn daarom niet gepland en uitgevoerd als een specifiek onderzoek gericht op fraude en het niet voldoen aan wet- en regelgeving. Deze werkzaamheden hebben niet geleid tot bevindingen.
- Our audit procedures did not reveal indications and/or reasonable suspicion of fraud and non-compliance that are considered material for our audit.

Niet-naleving wet- en regelgeving

Ondanks dat hiervoor geen verplichting geldt zijn risico's en werkzaamheden omtrent niet-naleving van wet- en regelgeving wel 15 keer toegelicht in de controleaanpak: 14 keer in een alinea in de sectie 'Controleaanpak fraude-risico's' en één keer in de kernpunten van de controle. Wij zijn positief gestemd dat accountants ook niet naleving van wet- en regelgeving rapporteren in de controleverklaring.

Voorbeeld: paragraaf niet naleven wet- en regelgeving

- Wij hebben een algemeen inzicht verworven in het wet- en regelgevingskader dat van toepassing is door inlichtingen in te winnen bij de compliance & risk officer en het lezen van notulen en rapporten met de uitkomsten van de door de compliance & risk officer en de auditor uitgevoerde (verbijzonderde) interne controlewerkzaamheden. Wij hebben forensisch deskundigen betrokken in deze evaluatie. Voor zover materieel voor de jaarrekening, hebben wij op basis van onze risicoanalyse, en rekening houdende met het feit dat het effect van niet-naleving van wet- en regelgeving aanzienlijk varieert, wet ABC aangemerkt als wet- en regelgeving met een directe invloed op de jaarrekening. Wij hebben voldoende en geschikte controle-informatie verkregen omtrent het naleven van de bepalingen van die wet- en regelgeving die gewoonlijk wordt geacht van directe invloed te zijn op de jaarrekening. Uiteraard zijn wij gedurende de controle alert op indicaties van (vermoedens) van niet-naleving van wet- en regelgeving. Tenslotte hebben wij een schriftelijke bevestiging verkregen dat alle bekende gevallen van niet-naleving of vermoede niet-naleving van wet- en regelgeving, ons ter kennis zijn gebracht.
- We performed appropriate audit procedures regarding compliance with the provisions of those laws and regulations that have a direct effect on the determination of material amounts and disclosures in the financial statements. Furthermore, we assessed factors related to the risks of non-compliance with laws and regulations that could reasonably be expected to have a material effect on the financial statements from our general industry experience, through discussions with the Management Board, reading minutes, inspection of internal audit reports, and performing substantive tests of details of classes of transactions, account balances or disclosures. We also inspected lawyers' letters and remained alert to any indication of (suspected) non-compliance throughout the audit.

Voorbeeld: risico's niet naleven wet- en regelgeving

- Het risico van het onttrekken van middelen aan de organisatie via kickbacks betaald aan medewerkers.
- Het risico van oneigenlijke toe-eigening van activa, omkoping en corruptie is gerelateerd aan het aangaan van afspraken met externe partijen ten aanzien van planmatig onderhoud, renovatie- en duurzaamheidsprojecten alsmede nieuwbouwprojecten.
- The risk of bribery and corruption

Sector-inlas – woningcorporaties

De populatie van de oob-analyse bevat 12 controleverklaringen van woningcorporaties. Dit betreft entiteiten die qua controleaanpak en frauderisico's vergelijkbaar zijn. Om die reden hebben wij in deze rapportage deze specifieke sector vergeleken. Hierin valt op dat:

- In 2022 in één verklaring niet is gerapporteerd over het frauderisico 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen'.
- In 2022 in één verklaring wel is gerapporteerd over het frauderisico 'opbrengstverantwoording'.
- Het aantal aanvullende frauderisico's dat is gerapporteerd door de accountant laat een forse daling zien; in 2021 is in 67% (8) verklaringen twee aanvullende frauderisico's gerapporteerd, in 2022 is dat aantal 17% (2) verklaringen.

Frauderisico 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen' onderkend?	2022		2021	
	n	%	n	%
Wel onderkend	11	92%	12	100%
Niet onderkend	1	8%	0	0%
Totaal	12	100%	12	100%

Figuur: Woco & frauderisico 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen'

Frauderisico 'opbrengstverantwoording' onderkend?	2022		2021	
	n	%	n	%
Wel onderkend	1	8%	0	0%
Niet onderkend	11	92%	12	100%
Totaal	12	100%	12	100%

Figuur: Woco & frauderisico 'opbrengstverantwoording'

Woningcorporaties - aantal aanvullende frauderisico's	2022		2021	
	n	%	n	%
Geen aanvullende frauderisico's	2	17%	2	17%
Eén aanvullende frauderisico	8	67%	2	17%
Twee aanvullende frauderisico's	2	17%	8	67%
Totaal	12	100%	12	100%

Figuur: WoCo – aantal frauderisico's gerapporteerd

Voorbeeld: overige frauderisico's (naast management doorbreekt interne beheersmaatregelen en/of opbrengstverantwoording)

- Het risico van het onttrekken van middelen aan de organisatie via kickbacks betaald aan medewerkers
- Het risico op niet-zakelijke totstandkoming van materiële vastgoed-gerelateerde inkopen
- Risico's rondom (betalings)bevoegdheden van medewerkers alsmede de inrichting daarvan in de aanwezige IT-systemen
- Frauderisico inzake de bepaling van de beleidswaarde
- Aangaan contractuele verplichtingen tegen onzakelijke condities

Voorbeeld: frauderisico's die WEL in bestuursverslag staan en NIET in de controleverklaring van de accountant

- Toenemend risico voor een datalek als gevolg van een digitale aanval op de systemen.
- Verhuur en incasso: onterechte toewijzing, aanpassen van huurprijzen, registratie leegstand, afboekingen en uitbetalingen huurders.
- Het op onrechtmatige wijze onttrekken van bedrijfsmiddelen.
- Onterechte betaling salaris of declaraties.
- Onrechtmatig afboeken vorderingen.

3. Analyse niet-oob-verklaringen

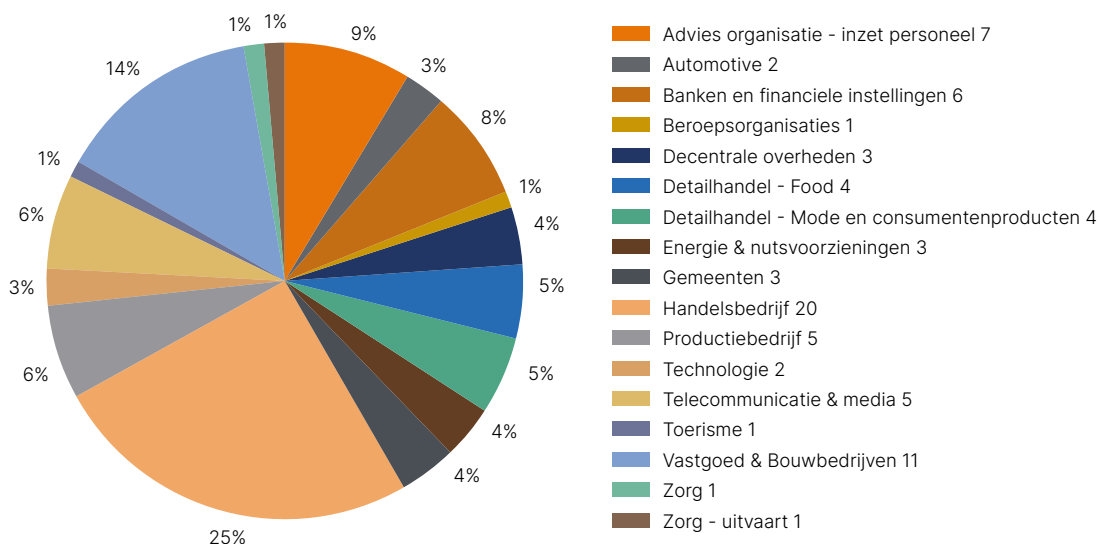
De populatie

Voor het onderzoek is de brondocumentatie van in totaal 79 entiteiten geanalyseerd. De brondocumentatie betreft de controleverklaring, het bestuursverslag en indien van toepassing: jaarverslag, verslag RvC/ RvT. Onderstaand een weergave van de populatie.

Behoudens de hieronder opgenomen verdeling van de populatie over 2022 ten opzichte van 2021 hebben we geen vergelijkingen gemaakt, omdat de analyse 2021 zich beperkte tot slechts enkele controleverklaringen en veel aanlevering vanuit één accountantsorganisatie. De reden was dat de rapportering in fraudesecties in de controleverklaring 2021 nog niet verplicht was.

Populatie	2022		2021	
	n	%	n	%
Oob vergunninghouder - niet-oob controleverklaringen	25	32%	3	20%
Niet-oob vergunninghouder niet-oob controleverklaringen	54	68%	12	80%
Totaal	79	100%	15	100%

Figuur: niet-oob - Populatie verdeling naar type accountantsorganisatie

Figuur: niet-oob - Populatie verdeling naar sector

Voor 52 van de 79 selecties (66%) is het bestuursverslag niet openbaar beschikbaar. Op grond van art. 2:394 BW 2 lid 4 kunnen bedrijven ervoor kiezen het bestuursverslag ten kantore van de rechtspersoon ter inzage te houden en dan kan dit op verzoek worden opgevraagd. De NBA heeft gebruik gemaakt van de optie om het bestuursverslag op te vragen en in (nagenoeg) alle gevallen is dit per mail of post toegestuurd.

In totaliteit zijn na de uitvraag 48 bestuursverslagen (92%) ontvangen; 46 items zijn er per e-mail/post gedeeld, 2 bestuursverslagen zijn op locatie ter inzage beschikbaar gesteld.

Constateringen - analyse van de controleverklaring

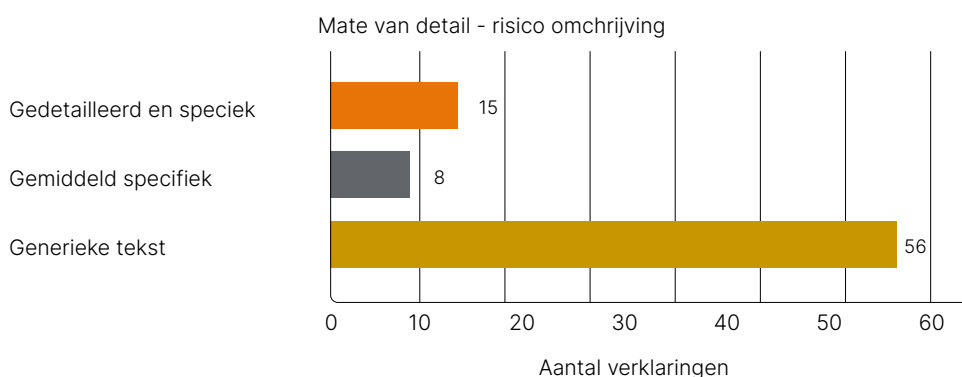
Inhoud van de sectie 'Controleaanpak frauderisico's'

In alle 79 geanalyseerde controleverklaringen is conform de Standaard 700.29B een aparte sectie 'Controleaanpak frauderisico's' opgenomen. Ook is in 35 controleverklaringen in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' aandacht gegeven aan de naleving van wet- en regelgeving.

Frauderisico – management doorbreekt interne beheersmaatregelen

In alle 79 controleverklaringen is het verplichte frauderisico 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen' onderkend door de accountant. Niet in alle gevallen is dit frauderisico specifiek gemaakt.

We zien de volgende mate van detail op omtrent de omschrijving van het veronderstelde frauderisico 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen':

Figuur: niet-oob – frauderisico 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen' - mate van detail risico omschrijving

De systeemgerichte werkzaamheden zijn:

- in 23 controleverklaringen niet toegelicht;
- in 33 controleverklaringen generiek toegelicht;
- 10 keer gemiddeld specifiek toegelicht en
- 13 keer gedetailleerd en specifiek toegelicht.

De gegevensgerichte werkzaamheden zijn:

- in 26 controleverklaringen generiek toegelicht,
- 18 keer gemiddeld specifiek toegelicht en
- 35 keer gedetailleerd en specifiek toegelicht.

Uit onze analyse blijkt dat als er iets aan de hand is, zowel grote als kleine accountantsorganisaties uitgebreider gaan rapporteren. Dit biedt de gebruiker van de jaarrekening een beter inzicht in de risico's die zich hebben gemanifesteerd en hoe hiermee door de accountant is omgegaan.

Voorbeeld: frauderisico 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen'- risico omschrijving

- Het bestuur bevindt zich in een positie om fraude te kunnen plegen, omdat het in staat is de administratieve vastleggingen te manipuleren en frauduleuze financiële overzichten op te stellen door interne beheersingsmaatregelen te doorbreken, die anderszins effectief lijken te werken. Wij besteden bij de controle aandacht aan het risico van het doorbreken van maatregelen van interne beheersing door het bestuur bij:
  - Journaalposten en andere aanpassingen die tijdens het opstellen van de jaarrekening zijn gemaakt;
  - Schattingen en schattingsprocessen;
  - Significante transacties buiten het kader van de normale bedrijfsuitoefening.

Wij hebben in dat kader met name aandacht gehad voor een mogelijke te hoge waardering van de onderhanden projecten per 31 december 2022

- Het risico dat het bestuur maatregelen van interne beheersing doorbreekt om zo te voldoen aan verwachtingen van stakeholders (waaronder bancaire vereisten)
- The risk of management override
The management can conduct fraud because it is able to breach internal control measures that otherwise appear to be operating effectively. Management is subject to specific targets, which could lead to pressure management to increase performance results.

Voorbeeld: frauderisico 'management doorbreekt interne beheersmaatregelen' - gegevensgerichte werkzaamheden

- Wij hebben, voor zover relevant voor onze controle, de opzet en implementatie geëvalueerd van de maatregelen van interne beheersing en de effectieve werking van deze maatregelen getoetst in de processen voor het genereren en verwerken van journaalposten en het maken van schattingen. Tevens hebben wij specifieke aandacht gegeven aan de toegangsbeveiligingen in het IT-systeem en de mogelijkheid dat hierin functiescheiding kan worden doorbroken.
Wij hebben journaalposten geselecteerd op basis van risicocriteria en hierop specifieke controlewerkzaamheden verricht, waarbij wij tevens aandacht hebben besteed aan mogelijke significante transacties buiten de normale bedrijfsuitoefening.
Tevens hebben wij specifieke controlewerkzaamheden verricht ten aanzien van belangrijke schattingen van de directie, waaronder de waardering van financiële vaste activa, materiële vaste activa en immateriële vaste activa. Wij hebben in het bijzonder aandacht gehad voor het inherente risico van de mogelijke tendentie van de directie bij schattingen.

Frauderisico – opbrengstverantwoording

Vanuit Standaard 240.27 moet de accountant bij het maken van de risico-inschatting ervan uitgaan dat er frauderisico's zijn in de opbrengstverantwoording en dan inschatten bij welke soorten opbrengsten, opbrengsttransacties en beweringen deze frauderisico's tot een risico op een materiële afwijking (kwalitatief en/of kwantitatief) zouden kunnen leiden.

Op basis van deze analyse kan de accountant het veronderstelde frauderisico 'opbrengstverantwoording' voor bepaalde opbrengststromen met reden omkleed weerleggen. Dit dient te worden opgenomen als controledocumentatie in het dossier van de accountant.

In het geval van weerleggen besteedt de accountant geen significante aandacht aan dit frauderisico en zouden wij een verkorte rapportering⁷ verwachten in de secties 'Controleaanpak frauderisico's'.

⁷ Zie ook NBA Handreiking 1150: handreiking_1150_rapporteren_in_de_sectie_controleaanpak-frauderisicos_in_de_controleverklaring_def.pdf (nba.nl)

Uit onze analyse is gebleken dat in 66 van de 79 controleverklaringen het veronderstelde frauderisico 'opbrengstverantwoording' is onderkend. Verder noteren we:

- in 13 controleverklaringen ontbreekt het frauderisico en is deze dus naar waarschijnlijk weerlegd.;
- in 8 van deze 13 controleverklaringen is de reden van weerlegging toegelicht;
- in 5 van deze 13 controleverklaringen is geen redenering opgenomen.

Frauderisico 'opbrengstverantwoording' onderkend?	2022	
	n	%
Wel onderkend	66	84%
Niet onderkend	13	16%
Totaal	79	100%

Figuur: niet-ooB – frauderisico 'opbrengstverantwoording'

Voorbeeld: frauderisico 'opbrengstverantwoording'- risico omschrijving

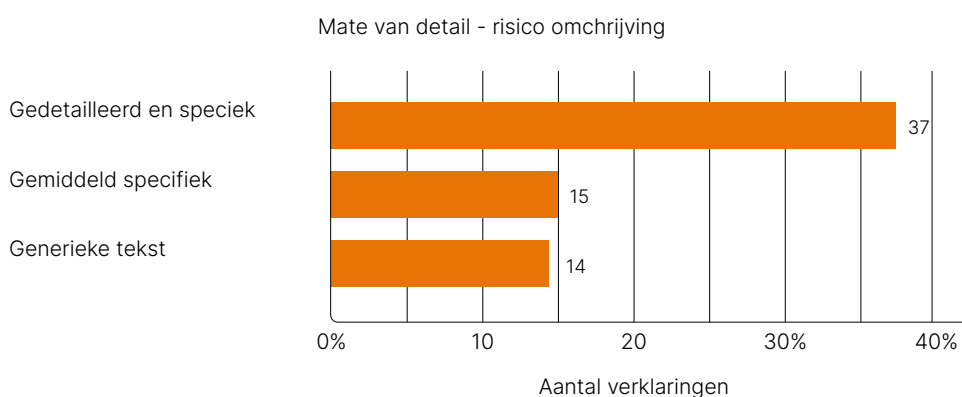
- XXX is een organisatie die zich bezighoudt met het uitzenden van personeel. De omzet bestaat uit de opbrengsten van gewerkte uren en doorberekende kostenvergoedingen. De organisatie maakt gebruik van weekverloning. Tevens vindt wekelijks de facturatie plaats richting de klanten. Het bestuur dient per jaareinde te bepalen welke uren moeten worden toegerekend aan het verslagjaar en welk deel van de uren aan volgend verslagjaar. Naast een vaste arbeidsbeloning komen de commerciële medewerkers en het bestuur in aanmerking voor een variabele beloning. Afspraken over de hoogte en de criteria voor de toekenning van de variabele beloning zijn schriftelijk vastgelegd voor het bestuur in een afspraak met de raad van commissarissen. Hierdoor bestaat het risico dat de opbrengsten in een andere verslagperiode worden verantwoord.
- Het risico dat leveranciersinkomsten onvolledig worden verantwoord. Dit risico kan voorkomen indien inkopers afspraken met leveranciers niet volgens de fungerende procedures registreren en deze buiten het zicht van directie en management blijven. Op deze wijze zou een inkoper een deel van deze inkomsten zich kunnen toe-eigenen in de vorm van een kick-back fee
- Het risico is dat, als gevolg van de doorbreking van de interne beheersing door het management, de tussentijdse projectresultaten onnauwkeurig of onvolledig aan de onderhanden projecten en de verantwoorde omzet zijn toegerekend, waardoor de waardering van de onderhanden projecten onnauwkeurig is.
- As part of our risk assessment and based on a presumption that there are risks of fraud in revenue recognition, we evaluated which types of revenue transactions give rise to the risk of fraud in revenue recognition.
Management receives bonuses, of which the size partly depends on the financial results achieved. This could lead to pressure on management to:
Allocate costs of loss-making projects to profitable projects.
Not include all losses by decreasing the estimates of costs yet to be incurred in the project forecast.
Allocating revenue that has not (yet) been agreed on with the client to positively affect the result.
- The risk of fraudulent financial reporting due to overstating the revenue
The eagerness to show business growth, therapy progression and to meet stakeholders expectations, could lead to pressure on management to overstate the revenue from licenses, the revenue from contract manufacturing and the revenue from service and others by using inaccurate transaction prices and/ or entering fictitious revenues.

Onderstaand overzicht geeft een aantal voorbeelden van toelichtingen die door de accountant zijn opgenomen in de controleverklaring ten aanzien van het weerleggen van het frauderisico opbrengstverantwoording. Hierbij maken we de kanttekening dat het frauderisico opbrengstverantwoording altijd is verondersteld. Vanuit onze optiek is het weerleggen van dit frauderisico ongewenst, en indien het wel wordt weerlegd vereist dit een duidelijke toelichting in de controleverklaring vanuit de accountant.

Voorbeeld: weerleggen van frauderisico 'opbrengstverantwoording'

- In onze frauderisicoanalyse hebben wij geconcludeerd dat wij geen frauderisico zien ten aanzien van de opbrengstverantwoording. Dit vloeit voort uit het feit dat een opbrengstenstroom vast kan zijn, waarop organisatie XXX geen invloed heeft of dat een opbrengstenstroom geen materiële omvang heeft; of dat een opbrengstenstroom bestaat uit een grote hoeveelheid kleine, routinematige, niet materiële transacties; waardoor de kans op een materiële fraude laag is.
- We assessed the presumed fraud risk on revenue recognition as irrelevant, because the revenue is primarily based on a large population of customers with individual small contractual values, as such a large number of customer contracts must be falsified in order to have a material impact. Furthermore the revenue recognition process is non-complex and has a high level of automation. Collusion between multiple departments would need to occur to successfully increase customer numbers and revenues for non-existing customers. The risk for this to occur has been deemed remote.
- We assessed the presumed fraud risk on revenue recognition as irrelevant, because:
  - There is limited perceived pressure on the Board from sources outside or inside the entity to achieve an expected (and perhaps unrealistic) revenue or earnings target;
  - the entity is not listed and is a foundation;
  - the entities (and the Board's) performance is not measured in terms of year-over-year revenue growth;
  - There is limited perceived opportunity to commit fraud.

De mate van detail met betrekking tot de risico omschrijving noteren we als volgt:

Figuur: niet-oob – frauderisico 'opbrengstverantwoording' - mate van detail risico omschrijving

De systeemgerichte werkzaamheden zijn:

- in 11 controleverklaringen niet toegelicht;
- in 29 controleverklaringen generiek toegelicht;
- 7 keer gemiddeld specifiek toegelicht en
- 19 keer gedetailleerd en specifiek toegelicht.

De gegevensgerichte werkzaamheden zijn:

- in 14 controleverklaringen generiek toegelicht;

- 9 keer gemiddeld specifiek toegelicht en
- 43 keer gedetailleerd en specifiek toegelicht.

Voorbeeld: frauderisico 'opbrengstverantwoording'- omschrijving gegevensgerichte werkzaamheden

- Het risico van frauduleuze financiële verslaggeving ten gevolge van te laag verantwoorde omzet in een afgrenzingsperiode in land A en onjuist verantwoorde omzet in land B.
- Het frauderisico betreft het risico dat de omzet onjuist danwel onvolledig is weergegeven doordat projecten niet tijdig worden afgesloten.
- Het risico van frauduleuze financiële verslaggeving, ten gevolge van het niet volledig verantwoorden van de omzet.
Het bestuur geeft prognoses af voor verwachte resultaten over het boekjaar en voor het volgende boekjaar aan de aandeelhouders van de organisatie. Door deze afgegeven prognoses en verwachte resultaten zou er druk kunnen ontstaan op het bestuur om de omzet van het huidige boekjaar in het nieuwe boekjaar te verantwoorden en zo te kunnen voldoen aan de verwachtingen.
- De aard van activiteiten (handel) leidt ertoe dat fraude kan plaatsvinden in de omzetverantwoording door het niet registreren van uitgaande goederen of het aanpassen van verkoopprijzen.
- Het risico op het onjuist of onrechtmatig verstrekken van kortingen of verantwoorden van creditnota's. Dit risico ziet toe op de juistheid van kortingen en verzonden creditnota's. De salesmanagers hebben targets gekregen voor groei van de omzet. Hierdoor zou druk op de salesmanagers kunnen bestaan om een hoge omzet te realiseren door het onrechtmatig verstrekken van (einde jaar) kortingen of het verantwoorden van creditnota's in de volgende verslagperiode.

Aanvullende frauderisico's

De accountant dient vanuit Standaard 240 altijd twee frauderisico's te overwegen en kan daarnaast aanvullende frauderisico's onderkennen. Omdat aanvullende onderkende frauderisico's in het algemeen altijd leiden tot significante aandacht is het onder verwachting dat de aanvullende frauderisico's altijd leiden tot rapportering in de secties 'Controleaanpak frauderisico's' in de controleverklaring. Hieronder laten we zien hoeveel aanvullende frauderisico's zijn gerapporteerd in de controleverklaringen van de niet-oob's:

Aantal aanvullende frauderisico's	2022	
	n	%
0 aanvullende frauderisico's	41	52%
1 aanvullende frauderisico's	31	39%
2 aanvullende frauderisico's	5	6%
3 aanvullende frauderisico's	2	3%
Totaal	79	100%

Figuur: niet-oob – aantal aanvullende frauderisico's

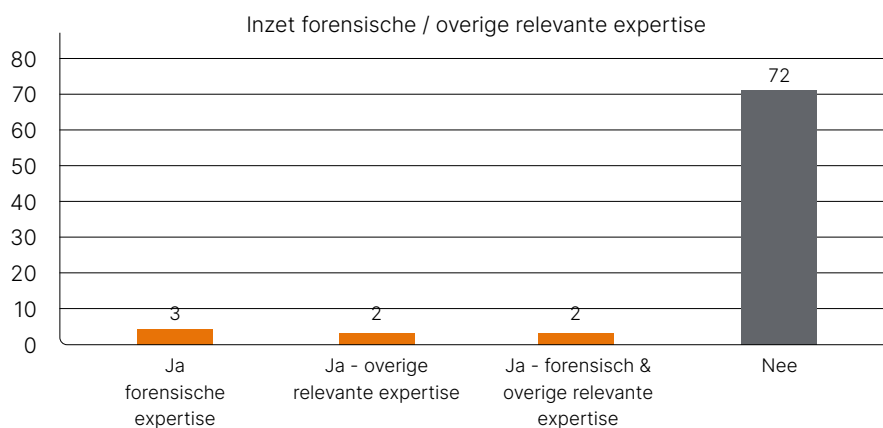
Voorbeeld: andere klant specifieke frauderisico's

- Het risico van het onttrekken van middelen aan de organisatie, ten gevolge van het ontbreken van functiescheiding in de betalingsorganisatie
- frauderisico dat de Europese en/of interne aanbestedingsrichtlijnen niet worden nageleefd om gunning aan een bevriende partij mogelijk te maken
- Frauderisico van niet zakelijke transacties bij grondverkoop
- Frauderisico dat verwachte verliezen op onderhandenwerk posities niet tijdig zichtbaar worden gemaakt door het verschuiven van kosten van verlieslatende naar winstgevendende projecten
- Het risico van frauduleuze financiële verslaggeving ten gevolge van het onterecht niet terugnemen van cumulatieve afwaarderingen voorraad bouwterreinen.
- Risico's als gevolg van handel met hoog-risicolanden

Inzet forensische expertise

In 7 van de 79 controleverklaringen is de inzet van forensisch / overige relevante experts toegelicht. De inzet van forensische en andere relevante expertise in het niet-ooob segment is laag.

In drie controleverklaringen is gerapporteerd dat de inzet alleen toeziet op forensische expertise. In twee controleverklaringen is gerapporteerd dat overige relevante expertise is ingezet en in eveneens twee verklaringen is gerapporteerd dat zowel forensische als overige relevante expertise is ingezet.

Figuur: niet-ooob – inzet forensische expertise

Voorbeeld: rapportering inzet forensische expertise

- Wij hebben voor het opstellen van de controleaanpak en het uitvoeren van de controlewerkzaamheden in het kader van fraude gebruik gemaakt van een forensische specialist.
- Wij hebben specifieke controlewerkzaamheden toegevoegd ten aanzien van de significante aannames bij de waardering van bouwterreinen. Bij deze werkzaamheden hebben wij onze interne vastgoedwaarderingsexperts betrokken.
- As part of our process of identifying fraud risks, we evaluated, in close co-operation with our forensic specialists, fraud risk factors with respect to financial reporting fraud, misappropriation of assets and bribery and corruption. We evaluated whether these factors indicate that a risk of material misstatement due to fraud is present.

Verwijzingen naar financiële overzichten vanuit de controleverklaring

Verder hebben we geanalyseerd of er, in overeenstemming met Standaard 700.29B, vanuit de fraude paragraaf is gerefereerd naar het bestuursverslag/jaarverslag en/of specifieke toelichtingen in de jaarrekening. In 34 van de 79 controleverklaringen (43%) hebben accountants verwijzingen opgenomen naar (fraude)rapportering door de cliënt zelf in jaarrekening of bestuursverslag. Een aantal bestuursverslagen was niet openbaar gedeponereerd bij de kamer van Koophandel. De transparante rapportering door de accountant wordt deels teniet gedaan, omdat de informatie van de entiteit zelf niet openbaar beschikbaar is. Dit is niet gewenst en het is belangrijk dat accountants alert zijn dat bij verwijzing in de controleverklaring ook deponering door de cliënt plaatsvindt.

De inhoudelijke beoordeling van de bestuursverslagen hebben wij opgenomen in hoofdstuk 4 van deze rapportage.

Wij noteren de volgende uitkomsten:

Verwijzing vanuit controleverklaring naar financiële overzichten	2022	
	n	%
Naar bestuursverslag en/of jaarverslag	23	29%
Naar toelichtingen in jaarrekening	5	6%
Naar bestuursverslag en/of jaarverslag & toelichtingen in jaarrekening	6	8%
Geen verwijzing	45	57%
Totaal	79	100%

Figuur: niet-oob – verwijzing naar financiële overzichten

Voorbeeld: verwijzing vanuit de controleverklaring naar financiële overzichten

- We hebben de toelichting in de paragraaf Frauderisico's in het bestuursverslag geëvalueerd en besproken met het management.
- We verwijzen naar de paragrafen 'Risicoparagraaf' en 'Maatregelen tegen non-compliance' zoals opgenomen in het bestuursverslag, waarin het bestuur de voornaamste risico's en onzekerheden benoemt en ook de door haar geïdentificeerde frauderisico's heeft opgenomen.
- Management, as explained in the 'risk management' section of the management report, has a risk management process in place that also includes the impact of fraud risks. We discussed the outcomes of the risk management process with management.

Indicatie uitkomsten van de controlewerkzaamheden

In alle geanalyseerde controleverklaringen voor de niet-oob's rapporteren de accountants een goedkeurend oordeel en in de 'fraudesecties' in deze verklaringen zijn geen (detail)waarnemingen en observaties gerapporteerd. In enkele controleverklaringen rapporteert de accountant wel waarnemingen en observaties in het kader van opvolging van (vermoede) fraude die in het voorafgaande jaar was geconstateerd. In 41 van de 79 controleverklaringen rapporteert de accountant via één algehele conclusie over het al dan niet aanwezig zijn van een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude in de jaarrekening. In de overige 38 controleverklaringen is de conclusie per frauderisico gerapporteerd.

Voorbeeld: indicatie uitkomsten van de controlewerkzaamheden – één algehele conclusie

- Uit de door ons geïdentificeerde frauderisico's, ontvangen inlichtingen en andere beschikbare informatie volgen geen specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude met een mogelijk materieel belang voor het beeld van de jaarrekening.

Voorbeeld: indicatie uitkomsten van de controlewerkzaamheden – conclusie per frauderisico

- Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude ten aanzien van het doorbreken van de interne beheersing door het bestuur.
- Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude ten aanzien van de afgrenzing en bestaan van de omzetverantwoording, die mede de basis vormt voor managementbonussen.
- Op basis van onze werkzaamheden vinden wij de gemaakte schattingen in de onderhanden projecten aanvaardbaar.

Niet-naleving wet- en regelgeving

Ondanks dat hiervoor geen verplichting geldt zijn risico's en/of werkzaamheden omtrent niet-naleving wet- en regelgeving 35 keer toegelicht in de sectie 'controleaanpak frauderisico's'. Wij zijn hier positief over gestemd.

Voorbeeld: paragraaf niet naleven wet- en regelgeving

- We hebben bij de uitkomst van andere controlewerkzaamheden beoordeeld en overwogen of er bevindingen zijn die aanwijzing geven voor fraude of het niet-naleven van wet- en regelgeving. Wij hebben kennis genomen van de beschikbare informatie en om inlichtingen gevraagd bij leden van het bestuur en het overige management. Hieruit volgden geen signalen van fraude die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang. Tevens hebben we voor zover relevant kennisgenomen van eventuele advocatenbrieven en correspondentie met betrokken externe partijen.

Voorbeeld: risico's niet naleven wet- en regelgeving

- Risico dat opdrachten mogelijk niet zakelijk worden gegund aan de onderneming Bestuurders en directie van de verschillende bedrijfsonderdelen mogen overeenkomsten afsluiten met opdrachtgevers. De mogelijkheid bestaat dat overeenkomsten worden aangegaan tegen niet-markt-conforme condities in ruil voor wederdiensten waaronder omkoping. Daarnaast is de organisatie actief in enkele landen met een verhoogd risico op corruptie volgens de Corruption Perception Index van Transparency International.

Sectorinlas – controleverklaringen decentrale overheden

In een separaat onderzoek zijn circa 100 controleverklaringen en jaarverslagen 2022 van wettelijke controles van gemeenten en provincies geanalyseerd. Om tevens inzicht te geven in de wijze waarop accountants bij decentrale overheden rapporteren zijn hieronder de voornaamste bevindingen weergegeven.

Frauderisico beïnvloeding van het management

- Het risico op beïnvloeding van het management is in alle controleverklaringen benoemd.
- Het 'management' is in de meeste verklaringen niet nader geduid.
- De diepgang van de omschrijving van het risico is uiteenlopend, waarbij het gros van de verklaringen een vrij algemene en generieke omschrijving van het risico bevat en een enkele accountant dit frauderisico meer specifiek heeft uitgewerkt.

Voorbeelden: Frauderisico beïnvloeding van het management | Specifieke omschrijvingen

- toerekening aan boekjaar: Het risico dat de toerekening aan het juiste boekjaar van baten uit inkomende subsidies wordt beïnvloed is bij de gemeente x een risico omdat de omvang van de inkomende subsidies groot is ten opzichte van andere gemeenten, het verantwoorden van subsidies in het juiste boekjaar kan daarom complex zijn.
- (betrouwbaarheid van) schattingen (tendenties) en schattingsprocessen; bijvoorbeeld:
  - o De belangrijkste schattingsposten in de jaarrekening betreffen:
  - o de waardering van de grondexploitaties;
  - o de waardering van de voorzieningen;
  - o de inschatting van de inbaarheid van uitstaande (debiteuren)vorderingen;
  - o de inschatting van uitkomsten van juridische procedures;
  - o de waardering van vaste activa;
  - o de volledigheid van de voorzieningen;
  - o de inschatting van uitkomsten van juridische procedures;
  - o significante schattingsposten zoals toegelicht in de (postgewijze) toelichting op de balans van 31 december 2022 (onderdeel xx) van de jaarrekening.
- naleving van procedures die mede tot doel hebben transparantie en integer handelen te bevorderen. Elementen daaruit zijn controles op de prestatielevring bij inkooptransacties, het naleven van het inkoopbeleid en aanbestedingsregels.

Frauderisico opbrengstverantwoording

Uit de analyse is gebleken dat het frauderisico opbrengstverantwoording bij veel gemeenten en provincies niet is terug te lezen in de controleverklaringen. De volgende varianten zijn geconstateerd:

- Bij veel gemeenten is het frauderisico opbrengstverantwoording niet opgenomen en niet toegelicht in de controleverklaring.
- In een aantal controleverklaringen is het frauderisico opbrengstverantwoording in totaliteit weerlegd; de reden hiervan is toegelicht. In de toelichting wordt echter niet specifiek ingegaan op de verschillende opbrengststromen, posten of beweringen en is het niet duidelijk of deze onderkend zijn.
- In een enkele verklaring is gerapporteerd dat het frauderisico opbrengstverantwoording als niet significant is aangemerkt. Dit is opmerkelijk en niet in lijn met Standaard 240.28; die stelt dat een frauderisico per definitie significant is en bovendien gaat het hier om een in Standaard 240 verondersteld frauderisico.
- Bij een klein aantal gemeenten is verkort toegelicht, en is er dus geen significante aandacht besteed aan het frauderisico opbrengstverantwoording.
- Een klein deel van de populatie heeft opbrengstverantwoording wel onderkend als frauderisico, en licht deze via een specifieke uitwerking toe.

Voorbeeld: Frauderisico opbrengstverantwoording | Specifieke omschrijving

- Frauderisico ten aanzien van inkomende subsidies:
  - o juiste afgrenzing en voldoen aan voorwaarden;
  - o begroting realiseren en specifiek daarbij de afgrenzing;
  - o afgrenzing / toerekening juiste periode.
- Op grond van onze beroepsregels gaan wij uit van een verondersteld frauderisico ten aanzien van de opbrengstverantwoording. Bij gemeente xx onderkennen wij het frauderisico ten aanzien van (verkopen van gronden in het kader van de) grondexploitaties. Dit risico ziet toe op:

- o Niet zakelijke (verkoop)transacties bij grondverkoop. De gemeente x kent jaarlijks omvangrijke grondverkoop aan onder andere particulieren, projectontwikkelaars en bedrijven. Het risico bestaat hier dat transacties worden afgesloten tegen niet zakelijke voorwaarden, met het inherente risico op kickbacks en belangenverstrengeling;
  - o De prijsvorming;
  - o Niet tijdig zichtbaar maken van verwachte verliezen op onderhandenwerk posities door het verschuiven van kosten van verlieslatende naar winstgevende grondexploitaties;
  - o Dit type transacties kent naar zijn aard inherente risico's van materiële fraude.
- Het frauderisico in de opbrengststroom is dat over het algemeen geldt dat men uit wil komen op de begroting. Begrotingsoverschrijdingen wil men dan zoveel mogelijk vermijden. Daarmee worden opbrengsten verwerkt in de jaarrekening terwijl nog niet aan de voorwaarden is voldaan.

Aanvullende frauderisico's

In een deel van de controleverklaringen zijn naast het verplichte en het veronderstelde frauderisico ook andere aanvullende frauderisico's onderkend. Het totaal aantal aanvullende frauderisico's dat is gerapporteerd varieert tussen de 0 en 4. Hierbij merken we het volgende op:

- Europese aanbestedingen komen frequent terug als extra frauderisico. Dit roept vragen op waar het frauderisico exact op toeziet omdat het niet altijd duidelijk uit de beschrijving van het risico blijkt (rechtmatigheid versus fraude versus corruptie).
- Corruptierisico's zijn incidenteel onderkend.
- In een aantal verklaringen zijn geen aanvullende frauderisico's gerapporteerd, maar komen ze wel aan de orde in de beschrijving van de werkzaamheden.

Voorbeeld: Aanvullende frauderisico's

Frauderisico's ten aanzien van EU aanbestedingen:

- Een gemeente dient te voldoen aan de EU-aanbestedingswetgeving. Deze wetgeving heeft als doel om alle leveranciers dezelfde kans te bieden om leverancier te worden van een overheidsinstelling. Het risico bestaat dat een gemeente buiten de EU-aanbestedingswetgeving opdrachten gunt aan leveranciers, hierbij kan sprake zijn van fraude (misbruik maken van de ambtelijke functie om zelf een wederrechtelijk voordeel te behalen).
- Wij hebben vastgesteld dat €x aan lasten niet in overeenstemming met de Europese aanbestedingsregels tot stand zijn gekomen. Naar aanleiding van deze onrechtmatigheden hebben wij het potentiële risico op fraude en corruptie in aanbestedingsprocedures overwogen. Uit onze werkzaamheden zijn geen signalen van fraude of corruptie gebleken. Wij hebben dan ook naar aanleiding van de onrechtmatigheden met betrekking tot de Europese aanbestedingsregels geen frauderisico onderkend.

Frauderisico's ten aanzien van het inkoopproces en prestatielevering

- Het frauderisico dat inkoopfacturen niet in overeenstemming zijn met de geleverde prestatie omdat de prestatie niet is ontvangen. Het risico ziet toe op de inkoopfacturen waarbij geen onderbouwing van de geleverde prestatie ten grondslag ligt. Daarbij ziet het risico zowel op inkoopfacturen waarvan de gefactureerde dienst of goederen niet geleverd zijn en op het risico dat de overeengekomen prijs niet in overeenstemming is met de inkoopfactuur. De autorisatie van de inkoopfacturen binnen de gemeente x vindt niet in controle technische functiescheiding plaats, waardoor er een verhoogd risico bestaat om gelden aan de organisatie te onttrekken.
- Binnen het inkoopproces is sprake van onvoldoende controle- technische functiescheiding, waardoor medewerkers bestellingen kunnen plaatsen en tevens de inkoopfactuur kunnen goedkeuren. Hierdoor is een risico aanwezig op het onrechtmatig onttrekken van middelen aan de organisatie. Om die reden hebben wij aan dit risico significante aandacht besteed.

Frauderisico ten aanzien van de betalingsorganisatie

- Handmatige betalingen aan niet-rechthebbers. Het risico ziet toe op handmatige (spoed)betalingen waarbij betalingen niet via de reguliere crediteurenadministratie en de daaruit voortvloeiende betaallijsten gedaan worden, maar waarbij handmatig betalingen en bankrekeningnummers rechtstreeks in het bankpakket worden ingevoerd. Hierdoor bestaat een verhoogd risico dat vereiste autorisaties worden omzeild om zo gelden aan de organisatie te onttrekken.

Frauderisico's ten aanzien van grondexploitaties

- Frauderisico dat verwachte verliezen op onderhandenwerk posities niet tijdig zichtbaar worden gemaakt door het verschuiven van kosten van verlieslatende naar winstgevendende grondexploitaties (om verliezen te maskeren).

Frauderisico's in de IT omgeving:

- Als gevolg van de geconstateerde bevindingen met betrekking tot het autorisatiebeleid, authenticatiebeleid en de omgang met superuser-rechten, bestaat in het proces van inkoopfactuurcontrole het risico op het onrechtmatig onttrekken van middelen door ten onrechte, al dan niet gemanipuleerde facturen goed te keuren en betaalbaar te stellen. Om die reden hebben wij aan dit risico significante aandacht besteed.
- Als gevolg van een ontoereikend autorisatiebeheer in de financiële applicatie is een risico aanwezig op het onrechtmatig onttrekken van middelen door de superusers en de business en concern controllers. Dit kan door ten onrechte een inkoopfactuur te boeken en goed te keuren of ten onrechte een IBAN-nummer te wijzigen. Om die reden hebben wij aan dit risico significante aandacht besteed.

Corruptierisico en ondermijningsrisico

- De gemeente opereert in een sector met een verhoogd corruptierisico (overheid). Bovendien lopen erdoor de gemeente transactiestromen met een relatief grote omvang (transactie risico). Er is hierdoor sprake van een verhoogd inherent risico dat er materiële transacties worden aangegaan op basis van corrupt handelen (ondermijning). In lijn met NBA-praktijkhandreiking 1137 hebben wij een corruptierisico geïdentificeerd, die wij als frauderisico kwalificeren.

Overige bevindingen

- In de verklaringen zijn in het algemeen geen duidelijke observaties en waarnemingen aangetroffen. In enkele verklaringen zijn concrete adviezen meegegeven aan het college, bijvoorbeeld:
  - o Wij constateren dat het college van burgemeester en wethouders het opstellen van een actuele frauderisicoanalyse nog onderhanden heeft.
- In een aantal fraudesecties is een verwijzing opgenomen naar de jaarstukken, bijvoorbeeld:
  - o Wij verwijzen naar de paragraaf bedrijfsvoering in het jaarverslag waarin het college:
    - een beschrijving van het frauderisicomangement heeft opgenomen.
    - uiteen heeft gezet op welke wijze frauderisicobeheersing is vormgegeven.
    - zijn risicoanalyse heeft opgenomen na overweging van mogelijke frauderisico's.

Uitwerking fraude in bestuursverslagen

Een aantal gemeenten heeft zelf goede uitwerking gegeven aan de frauderisicoanalyse. De diepgang van deze uitwerking verschilt tussen de diverse gemeenten. Verder zien we vanuit de controleverklaring een minimaal aantal verwijzingen van de accountant naar de beschrijving van fraude in de paragraaf bedrijfsvoering. We merken op dat het belangrijk is dat de accountant kennisneemt van de beschrijving van fraude in de paragraaf bedrijfsvoering en hiernaar verwijst.

Voorbeeld: Uitwerking frauderisico's in paragraaf bedrijfsvoering

- Medio 2022 zijn we als gemeente gestart met het uitvoeren van een gemeente brede frauderisicoanalyse. De basis hiervoor is het opzetten van een integrale frauderisicoanalyse per directie. Iedere directie is verantwoordelijk voor de beheersing van frauderisico's binnen haar eigen processen. Er zijn vanuit Concerncontrol en Auditing fraudesessies bij de directies georganiseerd. De uiteindelijke onderkende frauderisico's zijn uitgewerkt. De drie voornaamste onderkende risico's op basis van deze analyse zijn:
  - o Het risico op onrechtmatige verloning aan een medewerker
  - o Het risico op het bevoordelen van partijen vanwege omkoping of wederdienst
  - o Het risico op diefstal van bedrijfsmiddelen (anders dan geld) door een medewerker.
  - o In kaart is gebracht welke interne beheersmaatregelen deze risico's ondervangen. De risico's per directie zijn geconsolideerd tot een gemeente brede frauderisico-analyse. Uiteindelijk zal dit document jaarlijks worden geactualiseerd en als input dienen voor ons fraudepreventiebeleid.
- Wij zijn ons bewust van het risico dat er gefraudeerd kan worden. In 2022 is een beleid voor het voorkomen en ontdekken van frauderisico's vastgesteld. Uitgangspunten van ons beleid zijn:
  1. Bewustwording: Wij zijn ons bewust van de frauderisico's die er zijn. Wij ondernemen acties om fraudes te voorkomen en het risico op fraude te beperken.
  2. Bewijs: We kunnen aantonen dat we goede maatregelen hebben genomen.
  3. Verantwoording: In onze controlerapporten doen we verslag van ons onderzoek naar frauderisico's.

In ons frauderisicobeleid hebben wij de onderwerpen genoemd, waarin het risico van fraude het grootst is. Wij verliezen daarbij de risico's bij andere onderwerpen niet uit het oog. Het voorkomen en ontdekken van frauderisico's hebben wij meegenomen in de inrichting van de administratieve organisatie. Wij hebben beheersmaatregelen getroffen om fraude en corruptie te voorkomen en te ontdekken:

- o Maatregelen gericht op de motivatie, loyaliteit, integriteit, inspiratie en normen en waarden van medewerkers (kortom: houding en gedrag). Concrete maatregelen zijn het indienen van een verklaring van goed gedrag (medewerkers), het laten uitvoeren van een integriteitsonderzoek (bestuurders), het afleggen van de ambtseed of ambtsbelofte, een vastgestelde integriteitsregeling, gedragscodes (onder andere op het gebied van nevenwerkzaamheden en financiële belangen), een regeling "melden vermoeden misstanden" en de aanwezigheid van vertrouwenspersonen.
- o Maatregelen die gewenst en ongewenst gedrag direct of indirect afdwingen. Voorbeelden hiervan zijn het werken met functiescheidingen in onze processen, een duidelijke besluitvormings- en verantwoordingsstructuur en periodieke interne en externe controles op naleving van beheersingsmaatregelen en aandacht voor informatieveiligheid.
- o Met ons frauderisicobeleid, de analyse van de risico's en de controles op de uitvoering van de beheersmaatregelen zijn de risico's inzichtelijk en krijgen die op een zorgvuldige manier aandacht.

Wij hebben geen concrete aanwijzingen of vermoedens dat zich fraudes hebben voorgedaan in het afgelopen boekjaar.

Voorbeeld: Uitwerking frauderisico's in paragraaf bedrijfsvoering

- **Fraude**

Het college van gemeente XXX is zich bewust van het inherente risico van fraude dat zij, zowel intern als extern, loopt bij het uitvoeren van haar dienstverlening. Het college heeft in 2022 een frauderisicoanalyse opgesteld waaruit naar voren kwam dat op enkele onderdelen in de bedrijfsvoering sprake is van een hoger dan normaal risico op non-compliance. Deze risico's hebben in 2022 extra aandacht gekregen, waarbij aanvullende interne beheersingsmaatregelen zijn ingevoerd en periodiek (en onverwacht) additionele reviews plaatsvinden.

Externe partijen moeten er op kunnen vertrouwen dat gemeente XXX en haar medewerkers op een betrouwbare, eerlijke en zorgvuldige manier zaken doen. Daarom heeft gemeente XXX een gedragscode opgesteld die door iedere medewerker bij indiensttreding wordt ondertekend. Het belang van de gedragscode en de naleving wordt periodiek benadrukt en is onderwerp van gesprek tussen leidinggevende en medewerker. Er is een vertrouwenspersoon en meldpunt ingesteld waarbij eventuele misstanden vertrouwelijk kunnen worden gemeld.

Onze (financiële) processen kenmerken zich door de aanwezigheid van functiescheiding. Hiermee voorkomen we dat slechts één persoon ongecontroleerd transacties of verplichtingen kan aangaan, autoriseren, verwerken en afwickelen en toegang heeft tot activa.

Ondanks alle beheersingsmaatregelen resteert het risico dat management of directie maatregelen doorbreekt en het risico van samenspanning tussen medewerkers. Transparante besluitvorming, de governance structuur, een open cultuur waarbij we elkaar durven aan te spreken, de aanwezigheid van een vertrouwenspersoon om niet-integer handelen (anoniem) te melden, periodieke interne en externe audits op de naleving van beheersingsmaatregelen moeten er toe bijdragen dat override of controls wordt gesignaleerd.

De afgelopen jaren zijn er regelmatig berichten in de media over cyberaanvallen, gevallen van ransomware en datalekken. Gezien de activiteiten van gemeente XXX heeft informatiebeveiliging vanuit de perspectieven continuïteit, fraude en privacy en daarmee samenhangende reputatie een hoge prioriteit. Tijdens de dagelijkse bedrijfsvoering vinden controles plaats om vast te stellen of gewerkt wordt volgens de daarover gemaakte afspraken, waaronder de diverse protocollen voor informatiebeveiliging. Daarnaast beoordelen de security en privacy officer de kwaliteit en naleving van de getroffen beheersingsmaatregelen.

Periodiek wordt de beheersing van informatiebeveiliging getoetst, zowel intern via interne audits, als extern via het ISAE 3402 onderzoek en ISO 27001 audit. Eventuele verbeterpunten vormen de input voor verdere aanscherping en/of naleving van het informatiebeveiligingsproces.

Conclusie

- Het college is van mening dat, met alle analyses en getroffen beheersingsmaatregelen, de risico's met betrekking tot een beheerste en integere bedrijfsvoering inzichtelijk zijn en op een adequate wijze de aandacht krijgen.

Sectorinlas – controleverklaringen rijksoverheid

We hebben aanvullend 24 controleverklaringen 2022 afgegeven door de Auditdienst Rijk (ADR) geanalyseerd. Dit betreft controleverklaringen bij de jaarrekeningen van ministeries (begrotingshoofdstukken) en batenlastendiensten (agentschappen). Onze analyse concentreert zich met name op de aard van de frauderisico's waarover in de fraudesecties is gerapporteerd.

Context verslaggeving en analyse ADR

De ministeries rapporteren op basis van het kas-verplichtingenstelsel. De verslaggevingsvoorschriften betreffen de regels voortkomend vanuit de Comptabiliteitswet 2016 en de daaruit voortvloeiende regelgeving, waaronder de Regeling rijksbegrotingsvoorschriften 2023 en de Regeling Agentschappen.

De rapportering door de ADR in de fraudesecties in de controleverklaringen 2021 heeft ertoe geleid dat in de Regeling rijksbegrotingsvoorschriften met ingang van verslagjaar 2022 expliciet is voorgeschreven dat de ministeries zelf over een frauderisicoanalyse in hun jaarverslag moeten rapporteren. Agentschappen rapporteren op basis van baten en lasten en hebben een vergelijkbaar jaarrekeningstelsel als ondernemingen. Op grond van de Regeling Agentschappen zijn afwijkingen van toepassing waardoor op basis van gefundeerde redenen afgeweken mag worden, indien het Ministerie van Financiën hiervoor zijn toestemming geeft.

Bevindingen vanuit de analyse van begrotingshoofdstukken (ministeries)

Het frauderisico op doorbreken van interne beheersmaatregelen door management

- Het risico op het doorbreken van interne beheersmaatregelen door het management is benoemd in bijna alle controleverklaringen (in 21 van de 24 controleverklaringen; (88%). In 17 controleverklaringen is een generieke tekst gebruikt en is het risico niet specifiek gemaakt, in de andere controleverklaringen is het frauderisico specifiek gemaakt.

Het frauderisico inzake opbrengstverantwoording

- Een aantal ministeries heeft geen baten, waardoor de ADR in deze controleverklaringen niet over het frauderisico ten aanzien van opbrengstverantwoording rapporteert. De reden waarom is niet nader uiteengezet in de fraudesectie.
- Het frauderisico inzake opbrengstverantwoording is in zes van de 24 (25%) verklaringen benoemd als frauderisico. In vijf van deze controleverklaringen is dit niet specifiek toegespitst op een specifieke opbrengststroom en zijn de bewoordingen generiek van aard. In één controleverklaring is de opbrengststroom in combinatie met het frauderisico wel specifiek gemaakt.
- In twee van de 24 controleverklaringen (8%) is het frauderisico inzake opbrengstverantwoording weerlegd en in de overige 16 verklaringen (67%) is dit frauderisico niet vermeld.

Overige frauderisico's

- In 12 controleverklaringen (50%) is een frauderisico met betrekking tot inkopen en aanbesteden onderkend.
- Fraude (door derden) heeft bij de overheid een vrij specifiek karakter en is in de regel gekoppeld aan beleid inzake misbruik en oneigenlijk gebruik (M&O-beleid). Dit is meer dan gemiddeld onderkend als een frauderisico in de controleverklaringen.
- Overige frauderisico's die worden benoemd in relatief veel controleverklaringen zijn toegespitst op betalingen en/of verstrekte subsidies.

Overige bevindingen

- In de fraudesecties is steeds gerapporteerd over de frauderisicoanalyse. In zes controleverklaringen (25%) beschikt de entiteit niet over een volwassen en voldragen frauderisico-analyse.

Bevindingen vanuit de analyse van agentschappen

Voor het onderzoek is de controleverklaring van 3 agentschappen geanalyseerd. Dit zijn de bevindingen:

Het frauderisico op doorbreken van interne beheersmaatregelen door management en opbrengstverantwoording

- De verplichte veronderstelde frauderisico's inzake het doorbreken van interne beheersmaatregelen door management en opbrengstverantwoording zijn in alle drie controleverklaringen onderkend middels een generieke tekst.

Overige frauderisico's

- Het frauderisico met betrekking tot inkopen- en aanbestedingen is benoemd in twee controleverklaringen, waarvan er één specifiek is gemaakt en één generiek is omschreven.
- Een frauderisico ten aanzien van ontvreemding of misbruik van middelen is onderkend in één controleverklaring; dit is gedeeltelijk specifiek gemaakt.
- Er zijn aanvullende/specifieke frauderisico's benoemd inzake:
  - aankoop- en verkooptransacties met (verbonden) partijen tegen een niet zakelijke prijs;
  - onderbouwing van de prestatieverklaring met betrekking tot projectkosten;
  - resultaatsturing ten aanzien van de hoogte van het eigen vermogen vanuit specifieke afspraken tussen het ministerie van Financiën en het agentschap.

4. Het bestuursverslag en verslag Raad van Commissarissen

Onderzoek elementen bestuursverslag / verslag van Raad van Commissarissen

De accountant dient na te gaan of het bestuursverslag voldoet aan art. 2:391 lid 1 BW en zal in dat kader het gesprek aangaan met het bestuur en de met governance belaste personen van de gecontroleerde entiteit, om daarin het belang van betrouwbare informatievoorziening aan de gebruikers van de jaarstukken te benadrukken en tevens aan te geven dat de entiteit ook over de voornaamste risico's, die de bedrijfsvoering beïnvloeden, moet rapporteren in het bestuursverslag. Dit kunnen dus ook frauderisico's betreffen. De accountant kan dan in de controleverklaring verwijzen naar de rapportage van de entiteit.

Bij het onderzoeken van het bestuursverslag en verslag van de RvC hebben we ook hier de populatie opgesplitst in twee categorieën – oob's en niet-oob's – en hebben we onderstaande aspecten geanalyseerd:

- Of het bestuursverslag openbaar beschikbaar is;
- Of het verslag van de RvC openbaar beschikbaar is;

Verder hebben we voor het bestuursverslag geanalyseerd:

- of frauderisicomanagement door de entiteit is toegelicht in het verslag;
- of frauderisico's zijn toegelicht;
- of fraudegevallen zijn vermeld;
- of het verslag een reflectie bevat op de bevindingen die door de accountant zijn gerapporteerd in de controleverklaringen;
- of de entiteit aandacht heeft besteed aan nieuwe vormen van verslaggevingsfraude als bijvoorbeeld ESG fraude.

Voor het verslag van de RvC hebben we geanalyseerd:

- of het onderwerp fraude en/of frauderisico's zijn toegelicht.

Oob's - Analyse bestuursverslag en verslag Raad van Commissarissen

Voor alle 30 oob's is het bestuursverslag openbaar beschikbaar. Allereerst hebben we bekeken of het onderwerp fraude aan bod komt in het bestuursverslag. In 27 verslagen is er aandacht besteed aan fraude. Bij 3 entiteiten komt het onderwerp zowel in het bestuursverslag als in het jaarverslag in zijn geheel niet aan bod.

Aan de hand van de deelvragen die in de vorige alinea zijn genoemd hebben we het bestuursverslag geanalyseerd en noteren hierbij het volgende:

8 We merken op dat gedurende de analyse bij de oob's er een duidelijk onderscheid was te onderkennen tussen het bestuursverslag en het jaarverslag. Bij de niet-oob's hebben we alleen bekeken of het bestuursverslag aanwezig was en deze gehanteerd als brondocumentatie voor de analyse.

9 Mogelijkheid bestaat dat bij entiteiten geen RvC aanwezig is en er derhalve geen verslag (openbaar) beschikbaar hoeft te zijn. Dit element - dat er wel / niet een RvC is en er terecht geen verslag van de RvC beschikbaar is - hebben we niet beoordeeld in onze analyse.

Frauderisicomanagement en frauderisico's

Bij het analyseren van de 27 verslagen hebben we gekeken of frauderisicomanagement is toegelicht en zo ja, met welke mate van detail dit is toegelicht. Aan de hand hiervan hebben we de verslagen onderverdeeld in 3 categorieën : toegelicht middels generieke, gemiddeld specifieke of gedetailleerd en specifieke tekst. Dit geeft het volgende beeld van de inhoud van de bestuursverslagen:

- 7 keer is frauderisicomanagement benoemd / uitgewerkt in de vorm van generieke tekst;
- 9 keer is frauderisicomanagement opgenomen via gemiddeld specifieke tekst;
- 10 keer zijn gedetailleerde en entiteit-specifieke teksten vermeld;
- 4 keer is er geen aandacht besteed aan frauderisicomanagement.

In 12 bestuursverslagen (60%) besteedt de entiteit aandacht aan het toelichten van de frauderisico's die zijn onderkend. Voorbeelden hiervan zijn:

- onjuiste verantwoording/ verslaggeving;
- op onrechtmatige wijze onttrekken van bedrijfsmiddelen;
- onjuiste gunning bij aanbesteding- en offertetrajecten;
- verhuur vastgoed tegen te lage huurprijs of onrechtmatige toewijzing;
- data manipulation;
- cyber risks;
- bribery arrangements;
- the risk of significant corruption or fraud occurring.

Een vergelijking tussen de door de entiteit onderkende frauderisico's ten opzichte van de gerapporteerde frauderisico's door de accountant, kan leiden tot een (interessante) discussie omtrent bedrijfsrisico's versus audit risico's. Bijvoorbeeld waarom een vergelijkbare entiteit meer / minder frauderisico's onderkent in vergelijking met andere vergelijkbare entiteiten en ten opzichte van de frauderisico's die de accountant onderkent en rapporteert.

Fraudegevallen

In 8 bestuursverslagen (27%) is door de entiteit toegelicht of er vermoedens van / gevallen van fraude zijn geweest gedurende verslagjaar 2022. De mate van detaillering verschilt; de één benoemt alleen óf er meldingen/ gevallen zijn geweest. De ander schetst in detail de casus inclusief de impact en de opvolging door de entiteit.

Voorbeeld: beschrijving fraudegeval

- In 2022 zijn geen meldingen gedaan over vermoedens van integriteitsschending of schending omgangsvormen. Wel was er in 2022 een gerechtelijke uitspraak in het kader van een strafzaak naar aanleiding van een fraudegeval uit 2019. De verdachte is veroordeeld tot 160 uur taakstraf of 80 dagen hechtenis.

Reflectie op bevindingen en nieuwe vormen van verslaggevingsfraude

In géén van de bestuursverslagen is door het bestuur een reflectie op de bevindingen van de accountant gegeven.

Naast het analyseren van de meest voorkomende fraude aspecten als beschreven in voorgaande alinea's, hebben we onderzocht of entiteiten ook nog andere elementen richting maatschappelijk verkeer communiceren via het bestuursverslag. Vanuit onze optiek zou het interessant zijn als een entiteit een doorkijk geeft richting de toekomst gerelateerd aan frauderisico's, gezien de groeiende aandacht en verplichtingen omtrent duurzaamheid en ESG. Binnen onze oob-populatie van 30 entiteiten geeft het overgrote deel een toelichting op de visie en strategie omtrent duurzaamheid.

Slechts één entiteit onderkent een frauderisico m.b.t. tot ESG. Deze is omschreven als: Reporting on sustainability - Not being ready to report on the company's actions on sustainability and social equity in line with upcoming EU regulation, resulting in reputational damage or regulatory noncompliance.

10 Omdat deze beoordeling (enigzins) subjectief is, hebben we de analyse laten doen door meerdere personen uit de werkgroep fraude. Het geeft daarmee een indicatie van de mate van detail en specifiek zijn zoals wij die hebben aangetroffen.

Verslag van de RvC

Bij 2 van de 30 oob's (10%) komt het onderwerp fraude aan bod in het verslag van de RvC. In beide gevallen is middels generieke tekst toegelicht dat binnen de entiteit het frauderisico doorbreking van interne beheersing door management zowel door de entiteit als door de accountant is onderkend, en zij dit vanuit RvC-optiek belangrijk vinden.

In géén van de verslagen van de RvC is een reflectie op de bevindingen van de accountant gegeven.

In een aantal verslagen van de Raad van Commissarissen is een directe copy-paste opgenomen van de notulen, waardoor er ook opmerkelijke informatie openbaar staat. Wij adviseren de betrokken accountants in het kader van de standaard 720 werkzaamheden gericht op de overige informatie de informatie in de bestuursverslagen kritisch door te nemen. Daarbij gaat het niet alleen om het lezen en beoordelen van de juistheid van de informatie in lijn met de informatie die bij de controle is opgedaan, maar ook op het onbedoeld delen van gevoelige bedrijfsinformatie.

Niet-oob's - Analyse bestuursverslag

Voor 51 van de 79 niet-oob's (66%) is het bestuursverslag niet openbaar beschikbaar. Op grond van art. 2:394 BW 2 lid 4 kunnen bedrijven ervoor kiezen om het bestuursverslag ten kantore van de rechtspersoon te houden en dan kan deze op verzoek worden opgevraagd. De NBA heeft gebruik gemaakt van de optie om het bestuursverslag op te vragen en in (nagenoeg) alle gevallen is dit per mail of post toegestuurd. In totaliteit zijn na de uitvraag 48 bestuursverslagen (92%) ontvangen.

We hebben in één situatie vastgesteld dat een accountant vier jaar achter elkaar in de paragraaf overige informatie vermeldt dat de betrokken cliënt geen bestuursverslag heeft opgesteld. In feite zou voortdurende overtreding van wet- en regelgeving (standaard 250) moeten leiden tot heroverweging van de cliëntrelatie. Het is niet duidelijk in hoeverre dit aan de orde is geweest en waarom dit niet heeft geleid tot het voldoen aan de wettelijke plicht om een jaarverslag op te stellen. De betrokken bestuurder heeft na navraag laten weten zich bewust te zijn van het plegen van een economisch delict en voornemens te zijn voor het boekjaar 2023 wel een bestuursverslag op te stellen.

Frauderisicomanagement & frauderisico's

In vergelijking met de oob's ligt het aantal entiteiten die een toelichting geven op frauderisicomanagement fors lager: 29 van de 79 niet-oob's (37%) beschrijven dit in het bestuursverslag. Bij de oob's is dit percentage 80%. Wij zien het volgende beeld:

- 8 keer is het frauderisicomanagement met generieke tekst beschreven;
- 9 keer is frauderisicomanagement uitgewerkt met gemiddeld specifieke tekst;
- 12 keer zijn gedetailleerde en specifieke teksten opgenomen;
- In de overige 50 bestuursverslagen is er geen aandacht besteed aan frauderisicomanagement.

Ook het aantal niet-oob's dat frauderisico's toelicht in het bestuursverslag ligt lager dan bij de oob's in de populatie; in slechts 21 bestuursverslagen (27%) is aandacht besteed aan de toelichting van de door de entiteit onderkende frauderisico's. Voorbeelden hiervan zijn:

- Oneigenlijke toe-eigening van activa;
- Verantwoording van de opbrengsten;
- Fraude in de financiële verslaggeving;
- Belastingen;
- De organisatiestructuur, gedrag en 'tone at the top'.
- frauderisico's op het vlak van inkoop (van bestelling tot betaling) en declaraties
- cyberrisico (hacking, phishing, ceo-fraude etc.).
- Fraud (corruption) by the Group's personnel;
- Cash sales on congresses may result in theft of cash and/or theft of inventory;
- Employees might derive from standard pricing for personal gain;
- Theft of inventory.

Fraudegevallen

In 9 bestuursverslagen (11%) is door de entiteit toegelicht of er vermoedens van / gevallen van fraude zijn geweest gedurende 2022. Ook bij de niet-oob's merken we op dat de mate van detaillering verschilt; de één benoemt alleen

óf er meldingen/gevallen zijn geweest, de ander schets in detail de casus inclusief impact en opvolging door de entiteit. In één verslag is vermeld dat er een lopend onderzoek is bij het Openbaar Ministerie. Een ander verslag vermeldt in detail over een fraudegeval dat plaatsvond in 2020 en de effecten / nasleep hiervan in 2022.

Verslag van de RvC

Bij één entiteit komt het onderwerp fraude aan bod in het verslag van de RvC. In 2022 zijn er aanwijzingen van fraude geconstateerd; de RvC geeft een korte reflectie hiervan.

In géén van de verslagen van de RvC's is een reflectie op de bevindingen van de accountant gegeven.

5. Samenvatting vanuit terugkoppeling met gebruikers

Wij hebben de inhoud van de analyse van de fraudesecties in de controleverklaringen 2022 voorgelegd aan een aantal gebruikers van de controleverklaringen, te weten de AFM, Aedes, Autoriteit Woningcorporaties en Vereniging van Toezichthouders in Woningcorporaties (VTW), Eumedion, VEB, VEUO en VNO NCW. Met uitzondering van Eumedion en VNO NCW hebben wij met alle betrokken partijen een gesprek gevoerd. Ook hebben we de uitkomsten met de ADR teruggekoppeld alsook met de accountants in de NBA sectorcommissie en NBA werkgroep decentrale overheden. De afstemming heeft geleid tot de volgende aandachtspunten en opmerkingen:

- Er is geen goede vergelijking tussen 2022 en 2021 te maken; dit heeft te maken met het feit dat voor verslagjaar 2021 uitsluitend nog voor de oob's sprake was van een verplichting om in een fraudesectie in de controleverklaringen te rapporteren. Daardoor kunnen we naar aanleiding van de analyse van de controleverklaringen 2022 niet concluderen of accountants transparanter zijn gaan rapporteren.
- De vergelijking van de uitkomsten van de oob's en niet-oob's toont een aantal opvallende verschillen. Voor de oob's zijn per saldo relatief minder frauderisico's gerapporteerd, is het frauderisico opbrengstverantwoordingsrelatief vaker weerlegd, is relatief meer melding gemaakt van inzet van forensische expertise en zijn relatief meer verwijzingen opgenomen naar relevante (fraude) passages in bestuursverslag of jaarrekening.
- Het volledig rapporteren over alle onderkende frauderisico's in lijn met Standaard 700.29B, omdat opvalt dat accountants regelmatig rapporteren geen significante aandacht te hebben besteed aan bepaalde frauderisico's. Ook wordt specifieke aandacht gevraagd voor het frauderisico opbrengstverantwoordingsrelatief, met name voor de sectoren waar dit frauderisico in grote mate / geheel weerlegd wordt. Tenslotte wordt opgemerkt dat de positieve invloed van interne beheersing geen rol mag spelen bij de uitvoering van de frauderisicoanalyse; het positief meewegen van de interne beheersing is niet in lijn met Standaard 240, maar wordt wel toegepast en toegelicht in de fraudesecties.
- De zelfstandige leesbaarheid van de controleverklaring, als daarin verwijzingen zijn opgenomen naar passages in het bestuursverslag en als het bestuursverslag bijvoorbeeld niet openbaar gemaakt is.
- Er is sprake van boilerplate rapportering in fraudesecties en KAM's, die niet of weinig klantspecifiek zijn gemaakt en waarbij ook opvalt dat in twee opeenvolgende jaren dezelfde teksten in de controleverklaring worden gerapporteerd. Dit laatste heeft de NBA zelf niet gezien in de analyse van de verklaringen maar werd ons wel aangereikt.
- Meer aandacht voor transparantie over observaties en waarnemingen in de controleverklaringen; dit komt ook de toelichting in de AVA ten goede. De accountant zou nog meer dan nu kunnen waarschuwen voor frauderisico's en gevolgen daarvan, ook als de ondernemingsleiding terughoudend is met rapporteren.
- Zorg vanuit entiteiten voor meer fraudeonderzoek en rapportering door accountants, waar de entiteit ook al zelfonderzoek verricht. Aandacht voor juiste afwegingen in het kader van geheimhouding is gewenst.
- Woningcorporaties onderkennen in bestuursverslagen relatief meer / specifieke frauderisico's dan waarover de accountant rapporteert in de controleverklaring. De focus van woningcorporaties richt zich steeds meer en beter op integriteit en fraudepreventie; de Autoriteit Woningcorporaties heeft een handreiking fraude en integriteit opgesteld die hier positief aan bijdragen. Dit vraagt om goede afstemming tussen de accountant met het bestuur en de personen belast met governance gedurende de controle en bij de rapportage.

Koninklijke Nederlandse
Beroepsorganisatie
van Accountants

Mercuriusplein 3
2132 HA Hoofddorp
Postbus 242
2130 AE Hoofddorp

T 088 4960 301
E nba@nba.nl
I www.nba.nl